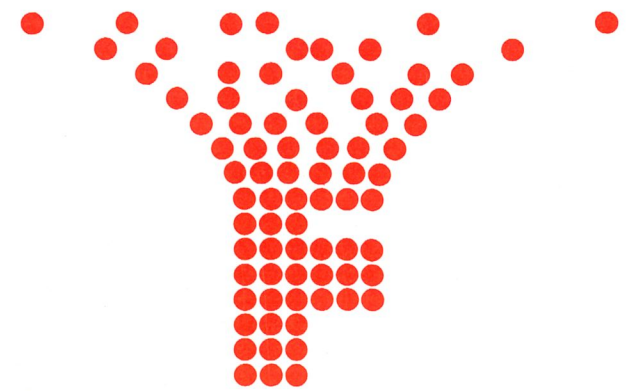
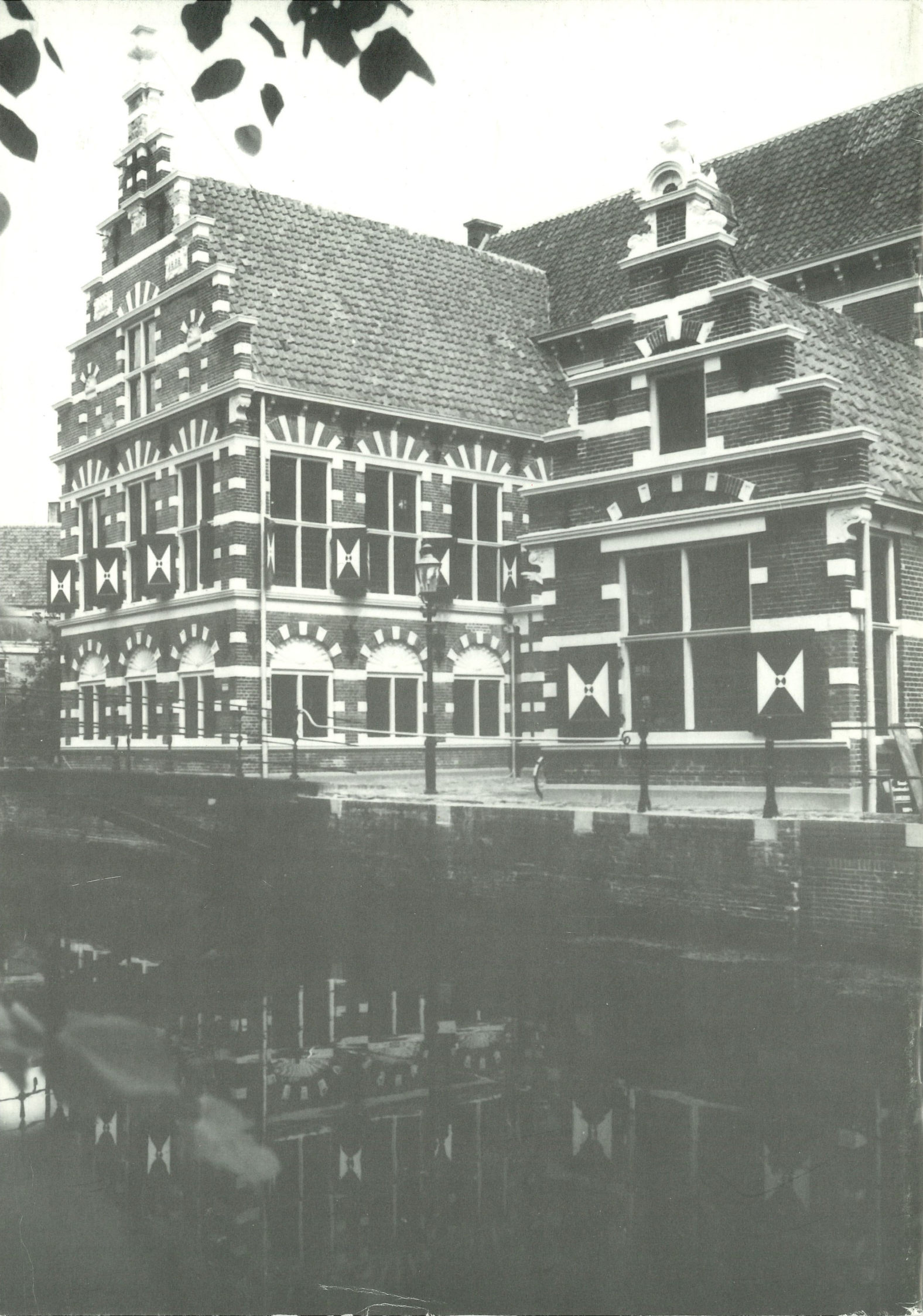
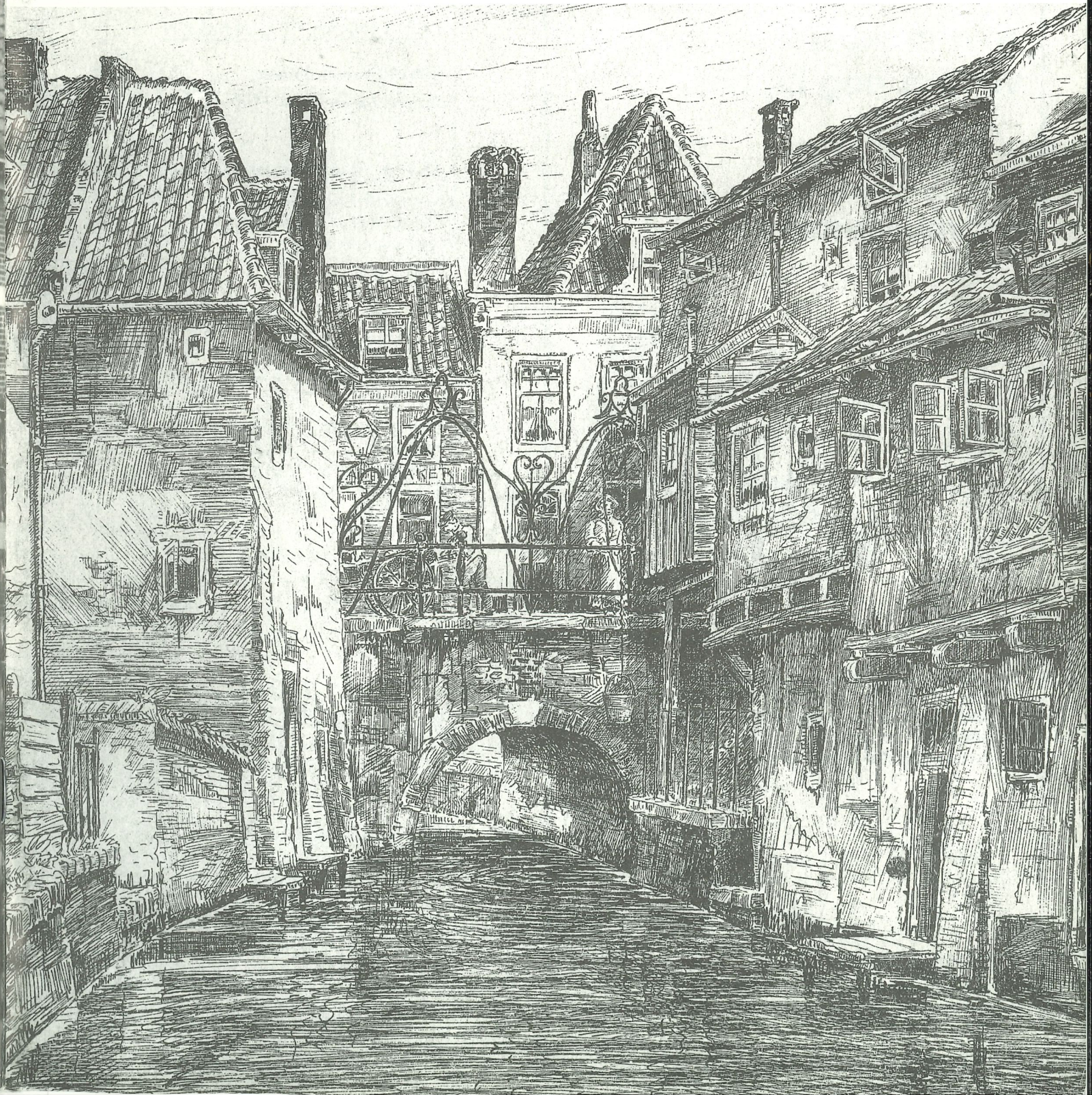

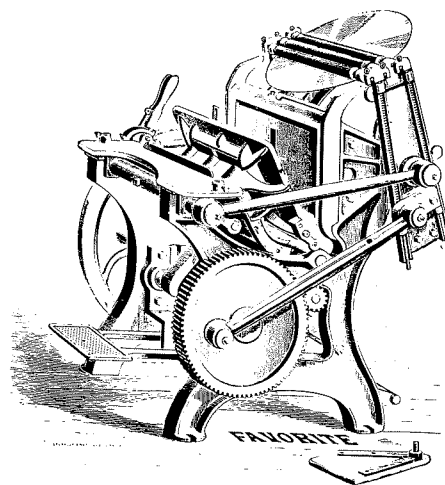
*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
26e jaargang nr. 3/4, september 1999*

Flehite

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

als museumstuk . . .

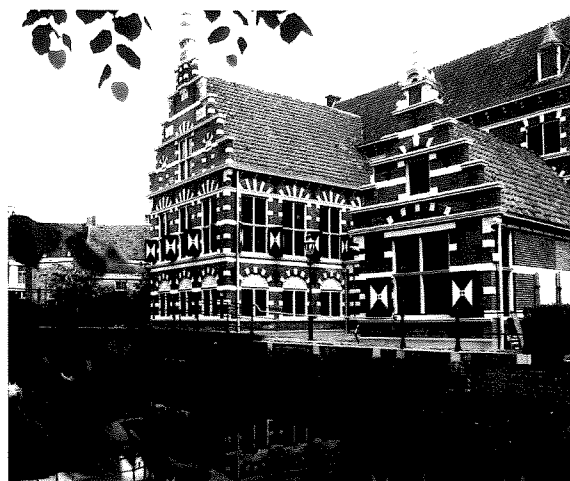

Wij zijn erg blij met dat oude drukpersje. 't Doet ons terugdenken aan die tijden, van vakmanschap. Dat vakmanschap hebben we nog, want ook vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen. De persen zien er nu anders uit . . . Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-46 72 111

100 jaar Museum Flehite

TENTOONSTELLINGEN

Een eeuw over de brug

Museum Flehite 1899 - 1999 t/m januari 2000

AKG de Ploegh feliciteert Museum Flehite

Kunstwerken van Ploeghleden als reactie op of in relatie tot bestaande stukken uit de collectie t/m 2 januari 2000

PUBLICATIES

B.G.J. Elias en F.J.W. van Kan
De Atlas van Amersfoort
Map met losbladige reproducties uit de collectie van Museum Flehite en de Gemeentelijke Archiefdienst. Met boekje met historische toelichtingen. f 349,-

Gerard Raven en Agnes Witte
Focus op Amersfoort
Stadsbeelden van rond 1900 en hedendaagse foto's van dezelfde locaties. f 34,50

Kalender voor het jaar 2000
Van elke maand een reproductie van een topstuk uit de Museumcollectie f 20,-

JUBILEUMWIJN

Leden van AKG de Ploegh ontwierpen zes etiketten met Amersfoortse stadsgezichten voor deze bijzondere jubileumwijn f 10,- per fles, rood of wit

Flehite

Inhoud

<i>E.K. Kam</i> Martinus Antonius Kuijtenbrouwer	28
<i>Jos G.M. Hilhorst</i> Het huis Hamelenberg	30
<i>J. Ayolt Brongers</i> Putstoel en sprengel in Amersfoort	35
<i>Jan H.M. Hilhorst</i> De Oude Hoef	38
Boekbesprekingen	42
Kroniek	47

Op het omslag:
Eugène Rensburg (1872 - 1956). Het Sprengel in de Langestraat in het begin van de 20ste eeuw. Detail.

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
mr. R. A. Boswijk, dr. J. A. Brongers,
mevr. dr. J. de Cock-Buurman, dr. J. Hovy,
drs. R. M. Kemperink, dr. F.J.W. van Kan.

Redactieadres, abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.
Geopend 11-17 uur.
Zaterdag en zondag 13-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: mr. R. A. Boswijk
p/a Breestraat 80, 3811 BL Amersfoort.
Lidmaatschap: f35,- per jaar.

Een afscheid en een nieuw begin

In november 1964 verscheen het eerste nummer van *Flehite*, tijdschrift voor heden en verleden van Oost-Utrecht. Vijfendertig jaar later verschijnt het laatste nummer. Inmiddels heeft u het eerste nummer van *De Kroniek* ontvangen. Een bulletin met actuele informatie over Museum Flehite en Galerie De Ploegh, de Oudheidkundige Vereniging Flehite, de Gemeentelijke Archiefdienst en de afdeling Archeologie van de gemeente Amersfoort. Het tijdschrift *Flehite* heeft door het onregelmatig verschijnen deze informatie nooit goed kunnen geven, alhoewel dat wel de opzet was. *De Kroniek* zal nu drie keer per jaar op een vast tijdstip verschijnen. Om te voorkomen dat er in de toekomst geen medium meer zou zijn waarin artikelen over de geschiedenis van stad en regio zouden kunnen worden gepubliceerd, wordt momenteel hard gewerkt aan de voorbereiding van een jaarboek. Hopelijk kan de eerste aflevering daarvan begin 2000 verschijnen. Het zal dan mogelijk zijn daarin ook langere bijdragen te publiceren.

Terugkijkend op vijandertig jaar *Flehite* met zesentwintig jaargangen, kunnen wij constateren, dat dit tijdschrift een enorme bijdrage heeft geleverd aan de kennis van het verleden van Amersfoort en omgeving. Vele decennia daarvoor was er nauwelijks origineel onderzoek gepubliceerd. Wij moeten de redacteurs van destijds - W.J. de Boone, P. van den Bosch, J. Hovy en met name J.H.P. Kemperink - zeer dankbaar zijn. Het was toen een sprong in het duister maar in de praktijk was het een succes. De historische belangstelling nam meer en meer toe. Er verschenen artikelen en boeken en in 2000 zal voor 't eerst na 1760 (!) weer een volwaardig overzicht van de gehele geschiedenis van Amersfoort verschijnen.

Daarnaast kwam Museum Flehite weer tot nieuw leven met zijn diverse activiteiten. Het Gemeentearchief ging een steeds grotere publieksfunctie vervullen. De afdeling Monumentenzorg waakte over het onroerend erfgoed van de stad en verwierf zelfs een Europese prijs met de restauratie van de Koppelpoort. En de afdeling Stadsarcheologie heeft de afgelopen jaren een indrukwekkende hoeveelheid nieuwe feiten gegeven over onder meer de oudste geschiedenis van de stad en directe omgeving. Wij danken al degenen, die in de afgelopen vijfendertig jaar, op welke wijze dan ook, bijgedragen hebben aan ons blad en wij spreken de wens uit dat wij ook in de toekomst voor het jaarboek weer op de ondersteuning van velen kunnen rekenen.

De redactie

Martinus Antonius Kuijtenbrouwer militair en kunstschilder

E.K.Kam

In 1996 verwierf het museum Flehite een schilderij van Martinus Antonius Kuijtenbrouwer, voorstellende een smidse met op de achtergrond de OLV-kerk van Amersfoort. Wie was deze schilderende militair en wat was zijn relatie met Amersfoort?

Martinus Kuijtenbrouwer werd in 1777 in Venlo geboren. Zijn moeder Anna Christina Gerners was een Venlose en in 1767 getrouwd met Joannis Cuijtenbrouwer, die uit Zutphen kwam. Zij kregen acht kinderen, maar toen Martinus als zesde werd geboren, waren er nog maar twee oudere zussen in leven. Een overleed er een jaar later en de andere toen Martinus vier jaar was. In 1778 werd Gerard geboren en als laatste Johannes Antonius. Hij werd maar elf jaar oud. In die periode was het betrekkelijk rustig in Venlo, dat zo'n 4000 inwoners telde. Voor kinderen waarschijnlijk een aardige plaats om jong te zijn. De broertjes Kuijtenbrouwer gingen er naar de Latijnse school. Het garnizoen speelde in de stad een grote rol. De Maas was voor Holland een belangrijke handelsroute en in de plaatsen Grave, Nijmegen, Venlo, Roermond en zeker ook Maastricht lagen Staatse troepen. Eind 18de eeuw werden deze militaire activiteiten groter omdat Oostenrijk, dat de Zuidelijke Nederlanden in handen had, problemen kreeg met Frankrijk. Dat resulteerde in 1792 in een inval van Frankrijk. Er waren nogal wat troepenverplaatsingen, ook in Venlo en bij een van die gelegenheden waren de generaals Paravicini di Capelli en Van Geen ingekwartierd bij de familie Kuijtenbrouwer aan de Steenstraat. Paravicini was bezig de artillerie te verbeteren en daarvoor was een artillerieschool in 's-Gravenhage opgericht. Daar werd Martinus naar toe gestuurd. Hij werd in mei 1793 cadet elève (leerling) en eind december van dat jaar zijn broer Gerard, die waarschijnlijk naar de artillerieschool in Zutphen ging. Op de artillerieschool werd veel aandacht aan tekenen gegeven, zeker enkele middagen per week. De artilleristen moesten de omgeving goed kunnen bekijken in verband met het opstellen van geschat en ander militaire omstandigheden. Zeer waarschijnlijk is hier de basis voor Martinus latere

schilderkunst gelegd.

In 1794 was er opnieuw een Franse inval. Zelfs halfgeschoolde artilleristen waren nu hard nodig en zo kwam Martinus in actieve dienst. Hij kwam bij de Staatse en Engelse troepen aan de overkant van Zaltbommel te liggen en werd door de Fransen, die stormenderhand de bevroren rivier overstaken, krijgsgevangen gemaakt. Daarbij raakte zijn arm uit de kom door een slag met een geweerkolf. Hij wist echter uit gevangenschap te ontsnappen en weer bij zijn onderdeel terug te keren. Weldra was heel Holland door de Fransen bezet en ontstond er een los-vaste samenwerking tussen de Franse bezetters en het Bataafse leger. Martinus trok in 1796 met het leger onder Frans bevel door Duitsland, maar daar werd nauwelijks gevochten. Terug in Holland volgde er een betrekkelijk rustige periode. Wel werd er aan een invasie in Ierland gedacht, waarbij de Hollanders moesten helpen. Zo werden de twee broers met een groot aantal militairen in 1797 op de Hollandse vloot op de rede van Texel geplaatst. Ze zaten op het schip 'de Utrecht' waar Dirk Hendrik Kolff het commando voerde. Dirk kwam uit Amersfoort als lid van een belangrijke familie daar. Uiteindelijk werd de actie afgeblazen en ging een gedeelte van het leger naar Groningen en een ander deel naar Amersfoort, waaronder de broers Kuijtenbrouwer. Op 23 juli 1797 trouwde Martinus met Johanna Gijsberta Sophia Kolff. Zij was de dochter van Nicolaas Christiaan Kolff, koopman en schepen van Amersfoort. Haar moeder, Johanna Methorst, ook van een bekende Amersfoortse familie, was overleden toen ze vijf jaar oud was. Haar oudere zussen waren goed getrouwd onder anderen met kinderen van de familie Van Goudoever en een met Isaac Johannes Dermout, dominee in Amersfoort en later hofpredikant in 's-Gravenhage. Ze trouwden op de zeventiende verjaardag van Johanna. Martinus was toen eerste luitenant bij de Bataafse artillerie. Hun eerste dochter werd in 1799 geboren, een tweede

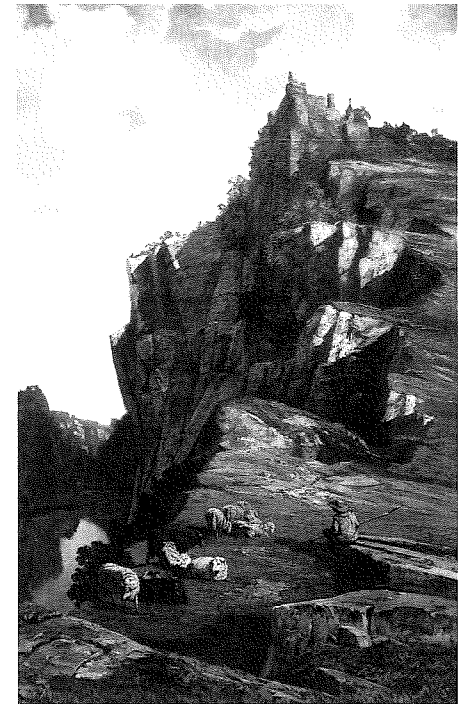

M.A. Kuijtenbrouwer sr., *Fictief stadsgezicht met de OLV-toren van Amersfoort, ca. 1825.*

dochter in 1801. Intussen had Martinus mee gedaan aan de acties in Noord Holland, waar de Engelsen en Russen na hun inval in 1799 weer werden verdreven. In 1803 was de hele familie in Breda en daar werd een zoon geboren. Ze bleven er maar kort en weldra verhuisden ze naar 's-Gravenhage. Daar werd weer een dochter geboren in 1804 en in 1806 een zoon. Deze werd gedoopt door zijn oom Isaac Dermout. Intussen was vader Martinus aardig opgeklommen tot kapitein bij de Noorder Armee als lid van de lijfwacht van de raadpensionaris. Het hoofd van de Noorder Armee was Lodewijk Bonaparte, toen nog geen koning van Holland. Dat werd hij in 1806, toen R.J. Schimmelpenninck, de raadpensionaris, werd afgezet. In 1806 trok Lodewijk met een gecombineerd Nederlands en Frans leger volgens opdracht van zijn broer Napoleon Noord Duitsland binnen, maar hij keerde met zijn Garde en dus met Martinus in dat jaar weer terug naar 's-Gravenhage. Toen Lodewijk naar Amsterdam verhuisde ging de Garde mee. In 1809 werd daar op de Brouwersgracht nog een zoon van Martinus geboren. In die tijd was zijn broer Gerard druk doende met allerlei klussen in het leger, affuiten controleren, vermiste paarden zoeken of opdrachten overbrengen en tijdelijk tolk zijn voor een Franse generaal. Uiteindelijk wordt hij benoemd tot Inspecteur der Bespanning (van het artillerie- materiaal). Martinus had meer een bureaubaan. Zo moest hij onder meer zijn goedkeuring geven aan uitkeringen voor zieke of invalide militaire 'onderdanen'. Hij kwam weer in actie, toen de Engelsen in 1809 Walcheren binnen vielen en weldra een groot gedeelte van Zeeland bezetten. De Hollandse troepen trokken naar Bergen op Zoom, Tholen en Willemstad. Een groot aantal Fransen trok vanuit Antwerpen naar

Zeeland. Er werd niet veel gevochten. De malariamuggen deden het werk en weldra was een kwart van het Engelse leger ziek en hadden ze zo'n 500 doden per week. Het daarop volgende slechte winterweer maakte, dat ze weer snel naar Engeland terugtrokken. Napoleon Bonaparte was hierover niet tevreden en vond dat zijn broer te weinig de Franse zaak behartigde en zette hem af. De Garde werd nu onder Franse leiding gesteld en de officieren moesten de eed van trouw aan keizer Napoleon afleggen. Een familie overlevering zegt, dat bij die gelegenheid Martinus een toeval kreeg, zodat hij de eed niet aflegde. Hoe dan ook, Martinus vroeg permissie de dienst te verlaten en na wat moeilijkheden werd dit verzoek ingewilligd. Hij wilde geen pensioen. Martinus verhuisde met de hele familie, intussen zes kinderen, naar Utrecht en begon daar met een ver familielid Kolff een wijnhandel. Waarschijnlijk is dat een betrekkelijk rustige periode voor hem geweest. Hij was lid van de sociëteit 'Sic Semper', waar de meeste notabelen van Utrecht lid van waren. Ook werd hij in 1810 lid van het tekenegenootschap 'Kunstliefde', dat door de schilder J. Kobell was opgericht. Mogelijk is Martinus in die tijd ook zelf gaan schilderen. In 1811 werd zijn dochter Helena Wilhelmina geboren. De naam heeft mogelijk iets met zijn politieke overtuiging te maken. Langzamerhand werd de stemming steeds meer Oranjegezind en als er geen Fransen in de buurt waren, liep Martinus wel eens met een oranje strik op zijn hoed. Na de nederlaag van Napoleon kwamen de Pruisen en Russen achter hem aan en eind 1813 vielen ze ons land binnen. De Fransen sloegen op de vlucht. Ze vertrokken zonder moeilijkheden te veroorzaken uit Utrecht en de al geformeerde ordedienst nam het gezag over. Martinus was daar ook lid van en door zijn toedoen wist hij een opstand in de stadsgevangenis te onderdrukken. Ook wordt van hem verteld, dat hij de Kozakken de stad in liet en daarna met enkelen van hen te paard achter de vluchtende Fransen aan ging en er nog een paar gevangen wist te nemen. Na de komst van de Pruisen in Utrecht bood Martinus zijn hulp aan om de laatste Fransen

uit het land te verdrijven. Later werd hij hiervoor opgenomen in de Orde van de Rode Adelaar van Pruisen. Uit eigener beweging begon hij militairen te werven en stuurde er enkele honderden naar Amsterdam met financiële steun van de leden van de sociëteit 'Sic Semper'. Rond deze tijd kreeg Martinus het bericht, dat zijn broer Gerard was omgekomen bij het beleg van Danzig. Zijn schoonvader, Nicolaas Kolff ging in 1813 failliet en verliet Amersfoort. Hij had een runmolen en een schip om de run te vervoeren. In 1816 overleed zijn moeder in Venlo. Vader Kuijtenbrouwer verkocht de sajettwinkel (wol, wollen stoffen en garen) en trok in Utrecht bij zijn zoon in. Martinus had zichzelf aangemeld als luitenant kolonel der artillerie bij de nieuwe gezagsdragers. Daar bleek hij niet zo erg in de smaak te vallen. Door de soevereine vorst werden er twee officieren in de (nieuwe) staf bij het Corps Rijdende Artillerie aangesteld en wel H.R. Trip en Martinus Kuijtenbrouwer. Hij protesteerde daar tegen met als resultaat, dat hij uiteindelijk in 1817 overgeplaatst werd als commandant van het 4e Bataillon Artillerie Nationale Militie in Nijmegen. Daar stierf een zoontje van hem en zijn oudste dochter trouwde er. Martinus maakte voor het jonge echtpaar een schilderij, waar ze beiden te paard op staan. In 1820 werd het 4e Bataillon Artillerie Nationale Militie naar Amersfoort overgeplaatst en de hele familie verhuisde mee en ging buiten de St. Andriespoort wonen. Na het overlijden van Gijsbert Jan Methorst, oom van Johanna, betrokken ze zijn huis aan de Muurhuizen. In deze tijd stierf vader Nicolaas Kolff te Vuursche. Hij liet weinig na na zijn faillissement. Van oom Gijsbert Jan Methorst erfde Johanna ruim 13 duizend gulden. Op 21 november 1821 kregen ze nog een zoon: Martinus Antonius (II). Twee jaar later overleed vader Jan Kuijtenbrouwer. In dezelfde periode kreeg Martinus toestemming om de professoren G. Moll en A. van Beek behulpzaam te zijn met het doen van geluidsproeven op de hei. Er waren 218 kanonschoten voor nodig. Martinus werd nu

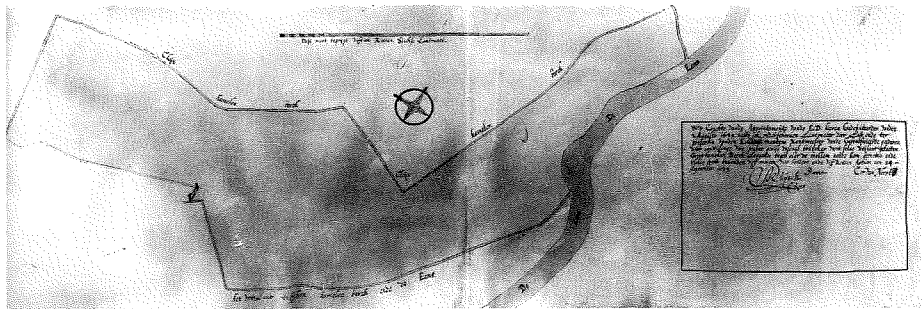

M.A. Kuijtenbrouwer jr., *Fantasie berglandschap.*

opgenomen in het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. In zijn vrije tijd zal Martinus ook de nodige schilderijen gemaakt hebben. Vanaf 1813 stuurde hij geregeld werk in op tentoonstellingen. In 1825 was er op een expositie te Haarlem 'Een stadsgezicht met paarden' te zien. Dit is waarschijnlijk het door Flehite aangekochte schilderij. Het is overigens een fantasiestadsgezicht. De OLV-toren schilderde hij met een stukje van de kerk die in 1787 in de lucht gevlogen was. Eind 1826 werd Martinus benoemd tot kolonel directeur van de Vierde Directie in Antwerpen. De familie verhuisde daar naar toe. In 1826 zijn er vier schilderijen van Martinus te zien op een tentoonstelling in Antwerpen. Een dochter en een zoon van hem trouwen daar. Hoewel lid van de staf, bleef Martinus er niet gedurende moeilijkheden in België en de belegering van de citadel van Antwerpen. In 1831 was hij met familie in Breda en werd kort daarop, in 1833, benoemd als stafid in de Directie in Nijmegen. Nijmegen was onder militair gezag geplaatst en een belangrijke vesting tegen mogelijke Belgische aanvallen. Die zijn er eigenlijk nooit geweest en de belangrijkste bezigheden was het controleren van binnenkomende vreemdelingen, schietoefeningen houden op de hei en het onderhouden van de vestingwerken. Martinus had ook niet zo veel te

Het huis Hamelenberg in de Slaag bij Soest

Jos G.M. Hilhorst

Een kaart uit 1639 van een weiland genaamd Hamelenberg. Rijksarchief Utrecht, Archiefnr. 1900.

Noordelijk van Amersfoort aan de rechteroever van de Eem lag in de 14de eeuw het goed Hamelenberg in de polder De Slaag, die tot 1814 tot het gerecht van Soest behoorde. Dit goed komt de eerste keer voor in de rekening van de schout van Amersfoort en Eemland voor het jaar 1328-29. Hij verantwoordt dan de opbrengst van een daar geïnde keurmede¹. Er woonde dus toen al iemand op dit goed. Als van het goed afgeleide familienaam komt Hamelenberg mogelijk zelfs al voor in 1312, wanneer er sprake is van Jan van Amerberghe, een inwoner van Soest².

In dit artikel wordt aangetoond dat het huis Hamelenberg omstreeks 1390 in handen kwam van Willem van Abcoude, de toenmalige leenman van het gerecht van Soest, dat het na zijn dood aan zijn neef Jacob van Abcoude en Gaasbeek kwam en dat het tijdens het van 1423 tot 1430 durende Utrechts Schisma is verwoest. In die jaren streden bisschop Zweder van Culemborg en zijn rivaal Rudolf van Diepholt om de Utrechtse bisschopszetel en Gaasbeek hoorde tot Zweders partij. Hij leende het huis Hamelenberg en enkele daarbij gelegen landerijen in 1425 uit aan Zweder. Dit huis was daarom zeer waarschijnlijk een versterkt huis in de vorm van een woontoren. Woontorens werden tussen het midden van de 13de en het begin van de 15de eeuw gebouwd en ze hadden een rechthoekig grondvlak dat buitenwerks zo'n 8 bij 9 meter mat en een hoogte van 13 tot 15 meter. Binnenwerks waren deze woontorens betrekkelijk klein omdat de muren een dikte hadden van 1,15 tot 1,30 meter. Ze kunnen als kleine forten worden beschouwd, waarbinnen bewoners en daarheen gevluchte omwonenden zich relatief veilig konden voelen en die konden dienen als uitvalsbasis

voor schermutselingen door de bezetting. Bij een woontoren behoorde een hofstede van drie tot vijf morgen, waarop een boerderij stond³. Uit de bronnen bleek dat vanaf omstreeks 1390 onderscheid gemaakt moet worden tussen het goed Hamelenberg en de hofstede van die naam. In het navolgende wordt eerst het nodige over het goed gezegd en vervolgens komt het huis aan de orde. Daar komt bij dat het huis Hamelenberg als zodanig in de overdrachtsakten nauwelijks of niet apart wordt genoemd, omdat het na 1425 steeds tegelijk met andere goederen in De Slaag van bezitter verwisselde. Daarom is het nodig ook over andere daar gelegen goederen te spreken, met name over de Nonnenmaat.

Het goed Hamelenberg

Een oorkonde van 13 augustus 1394 zegt dat het Soester Oude Grachtje in de Eem moet uitstromen tegenover de hofstede van de heer van Abcoude, *daer syn huis te Zoes nu staet*⁴. Dit huis stond aan de rand van het goed Hamelenberg, op de hoogte die deel uitmaakte van de Slaagse Dijk. Vergelijking van de in afb.1 gegeven afbeelding van een kaart uit 1639, die spreekt van een weiland genaamd Hamelenberg⁵, met een deel van de kaart van de Leeghe Landen uit 1666 (afb.2) toont aan dat dit goed inderdaad lag tegenover de Melm, waar het Oude Grachtje uitmondte.

Het goed Hamelenberg werd in 1381 door Jan van Groenewoude voor de abt van de Sint-Paulusabdij te Utrecht overgedragen aan zijn zoon Jacob. Het wordt omschreven als het *goet tot Hamelenberghe* met zijn toebehoren, namelijk de eng en vijf kampen, genaamd *die hoghemate, after den hof, die oude weyde, die nywe camp, en die*

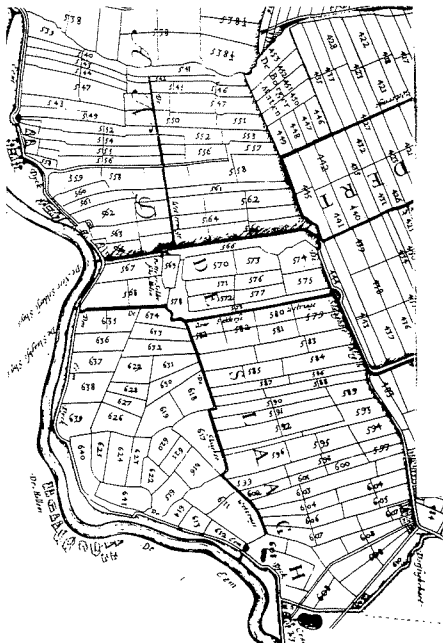
*stocmate*⁶. Nog vóór hij in 1388 overleed, oorkondde abt Hendrik van den Rijn van deze abdij dat Dirk Willems, burger te Utrecht, uit dit goed, dat hij toen van de abdij in leen hield, een lijftocht aan zijn vrouw gaf⁷. Jacob van Groenewoude had het goed dus voordien aan Dirk Willems overgedragen. Deze Dirk vermaakte in 1397 en 1398 de opvolging in zijn rechten op de in 1381 genoemde *nije camp en op de oude weyde* aan respectievelijk zijn zonen Jan en Evert⁸, maar bleef voorlopig in het bezit van het geheel. Het blijkt voorts dat Ricout Steven van Boechoutzn dit goed toen in erfpacht hield en dat die erfpacht op 10 januari 1402 werd beëindigd, want toen deed Ricout afstand van alle erfpacht, rechten en brieven die hij hebben mocht aan *dat goet tot Hamelenberch soe hem dat aen ghecomen* was van zijn vader, met name de eng en vijf kampen met dezelfde namen als in 1381. Aan de omschrijving ontbreken de woorden *mit sinen toebehoren*. Na deze opdracht kreeg Dirk Willems deze eng en vijf kampen opnieuw in erfleen *sonder enich erfpacht daer uut te gheven*. Een voetnoot bij dit stuk zegt: *daer nae ontfangen bij Jan van Hamelenberch Dirjckss [...]*⁹, hetgeen in maart 1420 inderdaad gebeurde¹⁰. Jan gaf daaruit zijn twee broers Evert en Dirk ieder een derde deel van vier van de vijf kampen. Evert en Dirk kwamen vervolgens met hun broer Gijsbert overeen dit goed niet te verkopen¹¹. Jan erfde behalve een derde deel van de vier kampen ook *die hofstede mitter huzinghe die daer op staet mitten tween enghen ende mitten camp after den hof*. Zoals zal blijken was dit niet de hofstede waarop het huis Hamelenberg stond. Jacob van Groenewoude had dus tussen 1381 en 1387 het grootste deel van het goed overgedragen aan Dirk Willems. In 1393 kwam de nieuwe Slaagse Dijk gereed¹² en het is waarschijnlijk dat Willem van Abcoude, die vanaf 1380 het gerecht van Soest in leen hield¹³, bij het herstel een zekere rol heeft gespeeld. De hoogte waarop het huis Hamelenberg stond vormde onderdeel van de nieuwe dijk. Het is mogelijk dat hij de grond waarop het huis stond of kwam te staan, van Jacob van Groenewoude of Dirk Willems heeft verkregen en dat dit uit de

leenband met de Sint-Paulusabdij werd ontslagen. In 1402 maakte Dirk Willems een einde aan de erfpacht en na zijn dood in 1419 of 1420 vererfde het goed, zonder het deel dat in de dijk lag, op drie van zijn vier zonen, waarbij, zoals later blijkt, de al genoemde Gijsbert de plaats innam van Evert. Over de verdere lotgevallen van de eng en de vijf kampen in het goed Hamelenberg bestaan veel gegevens die voor het doel van dit artikel echter niet alle even belangrijk zijn. Het daarvoor belangrijkste komt voor in het manuaal van het morgengeld dat uit circa 1446 stamt. Daarin staat onder het hoofdje *Oude Slage in Liesvelt* onder meer: *Jan van Hamelenberch tUtrecht 18 mergen*¹⁴, een oppervlakte die goed correspondeert met die van vijf kampen en een eng, omdat uit de andere gegevens in dit deel van het manuaal blijkt dat de meeste kampen in De Slaag drie à vier morgen groot waren. Het belang van dit gegeven zal nog blijken.

De hofstede van Hamelenberg

Jacob van Abcoude en Gaasbeek volgde in 1412 Willem van Abcoude op als leenman van het gerecht van Soest¹⁵ en tijdens het Utrechtse Schisma steunde hij Zweder van Culemborg. De door Gaasbeek gegeven steun bestond onder meer uit het ter beschikking stellen van het huis Hamelenberg en een aantal landerijen in De Slaag in de vorm van een lening. De lening werd op 15 juli 1425 door Zweder en zijn broers bevestigd. Zij verlaarden onder meer: *Wy Zweder van Culenburch elect ende confirmeert tUtrecht, heren Jan heer tot Culenburch van der Leck te Weerde ende tot Ackoy, Peter van Culenburch, Gheryt van Culenburch gebrueders, [...] doen cond [...] dat ons Jacob heer tot Gaesbeke tot Apcoude [...] gelooft heeft om min ende vruntscap wille die hi tot onswert draeght sonder enich gelt dat hi dair af ontfanen heeft alsulke lande als hierna bescreven ende bepaelt staen gelegen inden ghericht van Zoess: Yierst dat goet tot Hamelenberghe, voorts die Langhecamp, dat Cleyn Slach, [en nog zes stukken land] van welken voirgen. lande Jacob heer tot Gaesbeke voirsr eygendom overgedragen heeft Florens van Dalem dair wy dit voirsr lant aen verset hebben voir ons*

*sels scout die wy dair op gemaict hebben*¹⁶. Gaasbeek had dus Hamelenberg en acht andere stukken grond in De Slaag zonder daarvoor betaling te ontvangen aan de Culemborgs en hun vrienden overgedragen en deze hadden dit voor een bepaald bedrag aan Florens van Dalem in onderpand overgedragen. De gebroeders Culemborg zeiden in het vervolg van de akte dat ze dit goed binnen vier jaar weer in handen van Jacob zouden geven en dat ze hem de eventueel daaraan toe te brengen schade zouden vergoeden. Amersfoort steunde Rudolf van Diepholt. Gezien de ligging van Hamelenberg ten opzichte van de stad zou deze lening weinig zin hebben gehad als die alleen een boerenwoning betrof. Ook omdat het bij de lening ging om steun in de strijd, is het redelijk te vermoeden dat het huis Hamelenberg een versterkt huis was. Gezien de omvang van de betreffende grond was dit huis denkelijk een woontoren. Nadat bisschop Zweder door Rudolf van Diepholt was verslagen ondervond Jacob

Een detail uit de kaart van de Leeghe Landen uit 1666. Het huis Hamelenberg lag in kavel 640.

Anonieme 18de-eeuwse tekening van huis Lunenberg aan de Langbroekerwetering. Het is een fraai voorbeeld van een middeleeuwse woontoren.

moeite om de gebroeders Culemborg tot teruggave der geleende goederen en betaling van de schade te bewegen. In april 1436 daagde hij daarom Zweders broer Jan van Culemborg voor de Grote Raad van Philips de Goede en hetzelfde gebeurde daarna nog enkele malen, tot er in april 1439 een eind kwam aan de procesgang. Philips verklaarde toen dat Jacob in april 1436 voor zijn Raad was gekomen, en daar de brief uit 1425 had getoond die sprak over Jan van Culemborgs *truwe, eere ende sekerheyt*. Hij verklaarde voorts dat Jacob op 27 mei 1436 bewijs van de door hem geleden schade ten bedrage van 1700 oude Franse schilden had overgelegd, dat Jan van Culemborg, gebruikmakend van allerlei uitvluchten, niet voor de Raad was verschenen om zich te rechtvaardigen en dat, mede met de bedoeling om hem zelf over de zaak te laten beslissen, alhoewel de meeste leden van de Raad meenden dat Jan schuldig was, men had gewacht tot hij weer aanwezig was. Nu, in april 1439, deed Philips zelf uitspraak. Die luidde dat Jan van Culemborg aan Jacob moest leveren hetgeen hij van hem geleend had, dat hij hem de geleden schade diende te vergoeden en voorts dat Jan eerloos was¹⁷.

Uit andere stukken blijkt dat Jacob al eerder over zijn uitgeleende bezit in De Slaag had beschikt. Op 24 juli 1433, nog voor het proces begon dus, verklaarde hij namelijk dat hij het klooster der Karthuizers bij Utrecht de vrije eigendom gaf van een aantal goederen, gelegen in De Slaag in het gerecht van Soest, waaronder *die hofstede van Hamelenberch mit hoeren toebehoeren*, en de Nonnenmaat. De hofstede werd volgens die akte belend door *Florens van Dalem mit landen dat hij van ons heeft, ende Jan Dirck Willemszoon mit lande dat hem zijn vader gearft heeft*. Deze Jan is de man die in 1420 de eng en de vijf kampen uit het goed Hamelenberg na zijn vaders dood in leen kreeg, terwijl Floris van Dalem de stukken grond hield die Culemborg hem voor een onbekend bedrag als onderpand had gegeven. Ook gaf Gaasbeek in 1433 het klooster enkele in andere rechten gelegen goederen. Daarnaast verklaarde hij toen: *voert bidden wi onsen heren van Utrecht die nu is of naemaels wesen sal dat hi den selven*

*prior ende convent voirgen. [...] in den eygendom van desen voirgen. landen ende tiende te confirmeren, stercken ende houden wille, nade rechte vanden lande*¹⁸. In deze brief is dus duidelijk sprake van de hofstede van Hamelenberg, dat wil zeggen de grond die, zoals nog zal blijken, later Groot Hamelenberg werd genoemd. Vergelijking van de omschrijving van de hofstede met die van *dat goet* volgens de akte van 1425 leert dat toen tenminste de hofstede van Hamelenberg werd bedoeld: zowel toen als in 1433 was de belending in handen van Jan Dirk Willemszn, waarvan hierboven bleek dat hij daarvoor morgengeld betaalde. De andere in 1433 genoemde in De Slaag gelegen goederen verschillen echter alle van die welke in 1425 werden overgedragen. Ofschoon Gaasbeek bij Philips in 1436 nog klaagde dat hij de in 1425 uitgeleende goederen terug wenste te krijgen tezamen met een schadevergoeding van 1700 oude Franse schilden, had hij dus in 1433 al het belangrijkste onderdeel daarvan aan de Karthuizers overgedragen, met name de hofstede van Hamelenberg. De latere wederwaardigheden van die hofstede kunnen worden gevolgd door na te gaan wat er is gebeurd met het ook in De Slaag gelegen stuk grond genaamd Nonnenmaat en wel omdat in nog te bespreken akten de beschrijving van het aan Steven van Zuylen over te dragen andere bezit in De Slaag zeer vaag is. Waarschijnlijk was dit opzet. Uit een cartularium van de Karthuizers bij Utrecht blijkt dat Gaasbeek aan het eind van 1441 besloten had om met hun medewerking en die van Steven van Zuylen een nogal complexe manoeuvre uit te voeren. Daarbij ontdeed hij zich definitief van de hofstede van Hamelenberg. Op 30 december 1441 verklaarde hij namelijk dat hij *t'anderen tyden* (in 1433) aan het

Karthuizerconvent bij Utrecht goederen overgegeven had zodat zij daaruit een lijfrente konden betalen. Daarvan blijkt overigens niets in de betreffende akte uit dat jaar. Hij verklaarde op 30 december ook met de Karthuizers te zijn overeengekomen dat zij de last van deze lijfrente voortaan zouden dragen en dat zij aan Van Zuylen ten behoeve van de Karthuizers te Koblenz onder meer zouden overgeven *die goede geleghen inde Slaghe* die zij in verband met genoemde lijfrente van Jacob hielden¹⁹. Tien dagen eerder had Jacob zijn hof- en rentmeester van Wijk al gemachtigd om over te dragen in de rechten waar dit diende te gebeuren alle goederen zoals Jacob in 1433 aan prior en convent van de Karthuizers bij Utrecht had laten overdragen, namelijk bepaalde tienden en *goede in Slaghe*, in Schalkwijk en in Emmikhuizen²⁰. De hofmeester moest dus dezelfde bezittingen aan de Karthuizers overdragen als al in 1433 was gebeurd en de vermelding van de lijfrente was denkkelijk bedoeld om aan te geven dat die overdracht niet meer dan een zekerheidstelling was geweest. Uit het vervolg van de geschiedenis blijkt dat, alvorens de overdracht aan de Karthuizers te Koblenz plaatsvond, werd nagegaan of Jacob wel de papieren had waarmee hij zijn eigendom kon bewijzen. Daarbij moet zijn gebleken dat van de in De Slaag gelegen goederen de Nonnenmaat een leengoed van de Sint-Paulusabdij was. Dit kon niet zonder meer voor het gerecht van Soest worden overgedragen. Jacob moest dus naar abt Willem van Heukelom, die op 2 januari 1442 verklaarde dat Jacob de Nonnenmaat had opgedragen en in leen had ontvangen, zoals Jacobs voorvaderen deze van de abdij in leen hadden gehouden²¹. Op dezelfde dag gaf Jacob de Nonnenmaat terug aan de abt, die er vervolgens Steven van

Zuylen mee beleende²². Bij deze laatste akte staat een noot die luidt: *It. dit goet hebben gecoft die Carthusers by Covelens ende abt ende convent* [d.i. de Sint-Paulusabdij] *hebben Steven van Nyevelt quitgeschonden die manscap van desen goede tot enen eygen goet ut dat by Raide bisscops Rudolfs ende Steven voers. heeft daervoer [...]* *gegeven den abt vyff mergen lants tot Vleuten ende die weder te leen ontfangen*. Steven ruilde dus de Nonnenmaat tegen vijf morgen te Vleuten. Ook is duidelijk dat de bisschop Jacob ter wille was geweest. Bij het onderzoek naar de eigendomspapieren moet ook het eigendomsbewijs van de hofstede van Hamelenberg zijn bekeken. Terwijl een deel van of het gehele goed Hamelenberg in 1381 leengoed van de abdij was, en sinds kort daarna dit in ieder geval zo was met de eng en de vijf kampen, werd tegen de overdracht van de hofstede kennelijk geen bezwaar gemaakt. De hofstede was in 1441 dus allodiaal bezit van Jacob en denkelijk was dit al veel eerder het geval. Alvorens de ruil van de Nonnenmaat tegen 5 morgen in Vleuten plaatsvond is er enige tijd verlopen, waaruit wel blijkt dat een en ander niet zonder moeilijkheden ging. Pas op 3 april 1443 oorkondde de schepenen van Soest dat een monnik van de Sint-Paulusabdij voor hen was verschenen met een open brief van bisschop Rudolf, waarin deze verklaarde dat de abt Steven van Zuylen uit zijn leenband met de abdij voor de Nonnenmaat had ontslagen en dat deze daarvoor in de plaats had opgedragen en van hem in leen ontvangen een huis met 5 morgen land te Vleuten. Van zijn kant verklaarde de abt in dit stuk dat hij voor het gerecht van Soest de vrije eigendom van de Nonnenmaat aan Steven zou overgeven²³. Steven kon de Nonnenmaat dus toen pas aan de Karthuizers te Koblenz overdragen, zoals op 30 december 1441 met de Utrechtse Karthuizers was overeengekomen. Zoals al bleek was dit niet het enige goed in De Slaag dat de Koblenzer Karthuizers kregen, want dezelfde weg is afgelegd door de hofstede van Hamelenberg en ander in De Slaag gelegen voormalig bezit van Gaasbeek. Dit blijkt niet alleen uit het bovenstaande (*de*

goede inde Slaghe), maar ook uit additionele gegevens en afb. 1. Op deze kaart staat als mededeling van de landmeter die zijn werkzaamheden op 24 september 1639 verrichtte: *weylant geheeten groot Hamelen berch leggend tegen over de Mellem aende Eem gemeten ende 'tselve groot bevonden vijf morgen ende vier hondert ende vijf roeden*. Ten noordoosten lag Cleyn Hamelenberch en ten zuidwesten het *voorlant tusschen Hamelen berch ende de Eeme*. Hieruit blijkt dat het goed Hamelenberg voordien was gesplitst, waarbij de naam Groot Hamelenberg gegeven was aan het stuk grond dat Gaasbeek in 1433 de hofstede van Hamelenberg noemde. Uit de additionele gegevens blijkt dat in 1642 voor het gerecht van Soest het voorheen aan het convent van Mariënborg toebehorende goed Groot Hamelenberg, groot 5 morgen 405 roeden, werd overgedragen aan het Domkapittel²⁴. Bij die gelegenheid werden ook overgedragen 16 morgen, 75 roeden en 9 voet land in De Slaag, die ook van Mariënborg waren geweest²⁵. Mariënborg had dit bezit in 1573 van het Karthuizerklooster te Koblenz verworven²⁶. Voordien, in 1555 en 1530, hadden deze Karthuizers die grond al aan Mariënborg in erfpacht gegeven²⁷. In 1505 was dit goed ook al aan hen verpacht, maar toen voor een periode van vijf jaar²⁸. De Karthuizers te Koblenz hadden deze goederen als *lande [...]* *inde Slaghe*, waaronder de Nonnenmaat, overgenomen van Steven van Zuylen, die ze ontving van de Utrechtse Karthuizers. Zij kregen in 1433 dus de hofstede en de nabij gelegen graslanden van Gaasbeek, nadat het echec van Zweder van Culemborg duidelijk was geworden. Dit verloop van de geschiedenis van het huis Hamelenberg wordt bevestigd door de vermelding in het manuaal van het morgengeld uit ca 1446, waarin op folio 159 staat dat Gijsbert van Hamelenberg op de Hamelenberg woonde, dat Jan van Hamelenberg slechts voor drie morgen belasting betaalde, en dat dit goed van de Jonker van Gaasbeek was²⁹, dat wil zeggen, een hofstede van ongeveer drie morgen, ruim voldoende voor een woontoren en de

daarnaast gelegen boerderij. De overdracht aan de Karthuizers in 1433 betrof dus onder meer de hofstede van Hamelenberg. De strijd om de bisschopszetel was toen al ruim drie jaar beslist. Rudolf was de aanvaarde bisschop en Zweder overleed in 1433. In het najaar van 1427 vonden tijdens het Utrechtse Schisma gevechten plaats langs de Eem en werd een door Philips de Goede geleid beleg voor Amersfoort geslagen, dat overigens mislukte. Het was bij zo'n beleg van belang in de omgeving gelegen sterktes in handen te hebben, om daarmee te voorkomen dat de belegeraars in de rug zouden worden aangevallen. In 1427 waren de gebroeders Culemborg nog in het bezit van de hofstede van Hamelenberg, een bezit dat, zoals boven is toegelicht, alleen zin zou hebben gehad als het in 1394 genoemde huis van Abcoude in De Slaag tenminste een woontoren was, en daarmee een bruggehoofd bij een eventuele strijd met Amersfoort dat zich voor Rudolf van Diepholt had verklaard. Het is uiterst waarschijnlijk dat dit huis is verwoest voor of na het beleg van Amersfoort, waarschijnlijk door Amersfoorters, die niet graag zagen dat zich vijandelijke sterktes bevonden tussen de stad en de Eemmond. Voor het aannemen van deze gebeurtenis kan de hoogte van Jacobs claim als verklaring worden aangevoerd. Die claim, ten bedrage van 1700 oude Franse schilden, had geen betrekking op verloren inkomsten uit de grond; hij had het goed immers om der wille van zijn vriendschap met Zweder om niet afgestaan. De inkomsten waren ongetwijfeld door Florens van Dalem geïnd als rente op zijn lening aan de Culemborgs en de door Jacob gevraagde schadevergoeding moet daarom betrekking hebben gehad op het huis dat op de hofstede van Hamelenberg stond.

Besluit

Resteert beantwoording van de vraag naar de motivatie voor Jacobs ingewikkelde manoeuvre. Een antwoord begint met de inhoud van een akte van 29 juni 1438, waarin het gerecht van Soest verklaart dat Florens van Dalem aan Gaasbeeks gemachtigde een aantal in De Slaag gelegen goederen overdroeg. Dit waren op een na de goederen

Munt van Rudolf van Diepholt. Afbeelding in P.O. van der Chijs. *De munten der bisschoppen van de heerlijkheid en de stad Utrecht.....* (Haarlem 1859).

die Florens in 1425 als onderpand had gekregen. Alleen dat *goet tot Hamelenberghe* uit de betreffende brief ontbreekt. Zoals hierboven bleek kan dit niet veroorzaakt zijn door een gebrekkig eigendomsbewijs: in 1442/43 maakte de abt immers geen bezwaar tegen de overdracht van de hofstede van Hamelenberg aan de Karthuizers, terwijl hij dat wel deed voor de Nonnenmaat. In 1436 zei Jacob echter nog dat hij al die goederen terug wenste te krijgen en ze werden hem pas in april 1439 toegewezen. Dit vond echter plaats nadat, zoals uit de verklaring van Philips blijkt, de meerderheid van de Grote Raad al in augustus 1437 een oordeel had gevormd. Zou het Gaasbeek vooral om herstel van de hofstede en de daaraan geleden schade te doen zijn geweest of had de bisschop voorwaarden gesteld alvorens hij Jacob ter wille wilde zijn? Het moet Jacob en de bisschop immers bekend zijn geweest dat Jan van Culemborg eerloos zou worden verklaard. De bisschop zou daarmee twee van zijn voormalige vijanden vernederd hebben. Hoe dit ook zij, Jacobs gemachtigde droeg in 1438 voor het Soester gerecht aan deken en het Sint-Janskapittel onder meer over *die Langedcamp* en de helft van *dat Cleyn Slach*³⁰, goederen die in 1425 waren overgedragen. Een week eerder had Jacob al beloofd de vrije eigendom van de acht op 29 juni 1438 genoemde stukken grond over te dragen aan deken en kapittel van Sint-Jan, aan de heren van *Sente Katrienen*, aan het Sint-Ceciliaklooster te Utrecht, aan Lambert van Zuylen en zijn zoon Gerrit en aan Geertruit van Werkonden³¹. Deze beloftes tot overdracht maken duidelijk dat de besluitvorming in 1437 voldoende werd geacht om deze acht goederen als weer in het bezit van Jacob te beschouwen. Aan die beloften tot overdracht ontbreekt, overigens terecht gezien de overdracht aan de Karthuizers in 1433, eveneens Hamelenberg, en daar ging het Jacob denkkelijk om bij zijn aandringen voor de Grote Raad. Hij wilde met die aktie wellicht twee dingen bereiken. Ten eerste wenste hij het verlies van het in De Slaag op de hofstede staande huis vergoed te zien; daarop wijst de hoogte van de aan de Grote Raad bewezen schadeclaim.

Vervolgens wilde hij vermoedelijk duidelijk afstand nemen van zijn vroegere bondgenoot Jan van Culemborg, hopend daarmee in een betere positie te komen ten opzichte van de inmiddels tot bisschop benoemde Rudolf van Diepholt. De al of niet als tijdelijk bedoelde overdracht aan de Utrechtse Karthuizers van met name de hofstede van Hamelenberg in 1433, het jaar waarin Zweder overleed, moet vermoedelijk in dit licht worden gezien. Enerzijds immers kon de overdracht aan het door Jacobs vader gestichte Karthuizerconvent als een vorm van boetedoening worden uitgelegd, maar anderzijds is het niet onmogelijk dat het zijn bedoeling was dat bisschop Rudolf hem minder ongunstig gezind zou worden. Het verzoek aan de bisschop in de brief van 1433 lijkt daarop te wijzen, temeer omdat de politieke betekenis van de ontruiming van dit stukje Eemland door Jacob, zonder dit aan de bisschop te hoeven overgeven, als een vredelievende daad kan zijn geïnterpreteerd. Dit neemt niet weg dat de manoeuvre die aan het eind van 1441 begon zeer ingewikkeld was en dat deze een ander motief kan hebben gehad dan de schenking in 1433. In tegenstelling tot wat ondermeer Bardet heeft geschreven³² werd het huis Hamelenberg dus niet verwoest door de overigens terecht beruchte Maarten van Rossum, die in 1543 te Soest huishield, maar ruim honderd jaar eerder, door de tegenstanders van bisschop Zweder van Culemborg. Dat neemt niet weg dat de op Groot Hamelenberg gelegen boerderij door Van Rossum kan zijn vernield.

Noten

- 1.) S. Muller Fzn, *De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325-1336*, 2 dln, Den Haag 1889-91, (Werken HG): p. 466.
- 2.) P.W. Immink en A.J. Maris, *Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes, vorst-bisschop van Utrecht (1301-1317)*, Utrecht, 1969 (Werken OVR, 3e reeks, 23): p. 96.
- 3.) G. Olde Meierink e.a., *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht, 1995.
- 4.) Rijksarchief in Overijssel, Hs Bijsterbos: fo 35v.
- 5.) K. Heeringa, *Inventaris van het Archief van van het kapittel ten Dom*, Utrecht, 1929, nr 1900. Deze

inventaris wordt hierna aangehaald als Dom.

- 6.) J. de Hullu en S.A. Waller Zeper, *Catalogus van de archieven van de Kleine Kapittelen en Kloosters*, Utrecht, 1905, nr 505-1: fo 62. Deze inventaris wordt hierna aangehaald als KKK gevolgd door het inventarisnummer.
- 7.) KKK 505-1: fo 45v.
- 8.) KKK 505-1: fo 128.
- 9.) KKK 505-1: fo 221.
- 10.) KKK 505-1: fo 398v.
- 11.) KKK 505-1: fo 397.
- 12.) J. van de Water, *Het Groot Utrechts Placaetboek*, 3 dln, Utrecht 1729, dl II, p.186-7.
- 13.) KKK 505-1: fo 189v-190v.
- 14.) A.S. Stapel, *Inventaris van het archief der Staten in de Landsheerlijke Tijd 1375-1581*, Utrecht 1986, inv.nr 332: fo 14.
- 15.) KKK 505-1: fo 190v.
- 16.) Algemeen Rijksarchief, Heren Putten en Strijen, inv.nr 1: fo 176.
- 17.) R.W.G. Lombarts, P.C.M. Scholvink, J.Th. De Smidt en H.W. van Soest, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den Secretaris Jan Rosa*, 6 dln; Den Haag en Leiden, 1985, deel II: 397-404.
- 18.) KKK 573: fo 60v-61r.
- 19.) KKK 573: fo 62v-63r.
- 20.) KKK 573: fo 62v.
- 21.) KKK 505-3: fo 75r.
- 22.) KKK 505-3: fo 74v-75r.
- 23.) KKK 505-3: fo 100v-101r.
- 24.) Dom: 1901 Ch.
- 25.) Dom: 1902 Ch.
- 26.) G. Hilhorst, *Het Klooster Marienburg van de H. Brigitta, ook St-Salvators-orde genoemd, te Soest, Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, deel V (1878), pp 239-292 en 325-384. Uit pp 263-75 blijkt dat op 23 mei 1581 schout en schepenen van Soest verklaarden dat zij een brief van de prior en het convent van Sint-Beatrixberg bij Koblenz hadden gezien, die geda-teerd was op 18 maart 1573, waarbij aan de abdis van Mariënborg werden overgedragen een aantal stukken grond [precies dezelfde, gelijk omschreven als in de boven besproken brief van 24 juli 1433] in De Slaag waaronder een stuk, geheten Nonnenmaat, evenals *die hofsteede van Hamelenberch mit haeren toebehooren*.
- 27.) Op 31 mei 1555 verklaren prior, vicarius, procurator en het gemeen convent van de Karthuizers op Sint-Beatrixberg bij Koblenz dat zij afzien van alle aanspraken die zij voor heden mochten hebben

op *seekere percelen van landen ende goederen dwelcke het clooster ende convent van Marienborch des ordem sint Salvatoers die men gemeynlicken noemt tconvent van Sinte Brigitten tot Zoest bij Amersfoort* in 1530 van broeder Lambert van der Weyden, toen prior van het convent, in erfpacht hadden gekregen. Dit was zonder toestemming van het convent gebeurd, reden waarom een nieuw contract is gemaakt, zodat het klooster te Soest voortaan de vrije eigendom zal hebben van al het goed dat het convent in het kerspel van Soest toekomt, op voorwaarde dat de Brigitten te Soest ieder jaar 60 Overl. keurvorster Rijnse gulden zullen betalen, welke pacht met 1200 gulden in eens mag worden afgelost. Hilhorst t.a.p.: 260-3).

28.) Op 10 februari 1505 verklaren prior en gemeen convent op Sint-Beatrixberg bij Koblenz van de Karthuizers dat zij voor 5 jaar in pacht hebben gegeven aan zuster Yde Goyerts, abdis, en broeder Johan van Thienen, generaal confessor van Marienburg, al zulke landen als zij *legghende hebbende inden Ouden ende Nieuwe Slagen bij Amersfoort inden gestichte van Utrecht gelegen ende die eerwerdige Abdisse, generael Confessoir ende gemeen Convent tot Zoest laeste gebruijct hebben* voor 74 hertog Philips gulden per jaar. Hilhorst t.a.p.: 363-65.

29.) Bij de interpretatie van deze notitie moet bedacht worden dat alleen de gegevens over wie er betaalde in overeenstemming zijn met wat er in 1446 plaats vond. De naam van de 'eigenaar' heeft echter niet altijd betrekking op de werkelijkheid uit dat jaar, maar geeft vaak een eerdere toestand weer. De vermelding van Hamelenberg als toebehorend Jacob van Gaasbeek betekent dus alleen dat hij ooit de 'eigenaar' was. Hier gaat het er om aan te geven dat de hofstede van Hamelenberg toen drie morgen groot werd beschouwd.

30.) Rijksarchief in Utrecht, B.M. de Jonge van Ellemeet, *Inventaris van het kapittel van Sint-Jan*, niet gepubl. (1938): nr 752.

31.) t.a.p.

32.) J.D.M. Bardet, *Kastelenboek; Provincie Utrecht*, 5de druk, Bussum 1975: p. 101.

Putstoel en sprengel in Amersfoort Opmerkingen naar aanleiding van de stadskaart van Blaeu

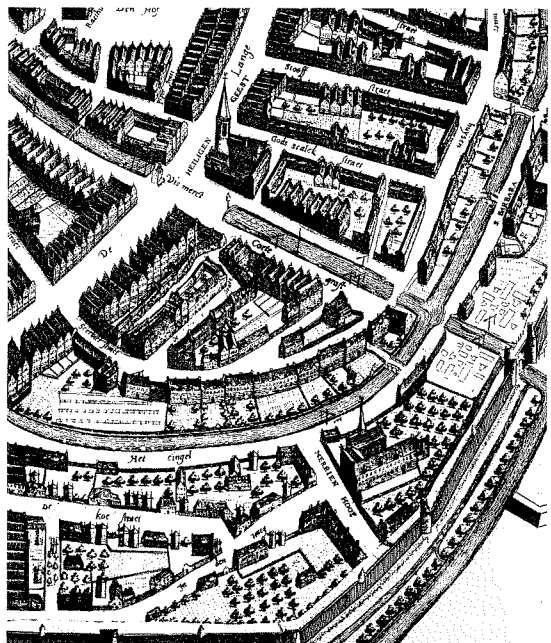
J.Ayolt Brongers

Bierbrouwen in middeleeuws Amersfoort
Een nummer van de *STAA-reeks* van de Stichting Archeologie Amersfoort werd onlangs geheel gewijd aan diverse 'bier-aspecten' van Amersfoort. Er kwam in naar voren dat een van de eisen voor bierproductie van enige kwaliteit de beschikbaarheid van veel redelijk schoon water is. In de middeleeuwen en 17de eeuw moet dat oppervlaktewater zijn geweest. Pas in de 18de eeuw gaat artesisch (bron)water een rol van betekenis spelen en in de 19de eeuw kan zeer schoon water zelfs op grotere diepte gewonnen worden. We beperken ons hier tot de rol van het oppervlaktewater in de vroege periode. Het oppervlaktewater kan in drie vormen de brouwers bereikt hebben. In een ijsvrije periode kan het eenvoudig in de stad uit het door de grachten stromende water zijn geput. De tweede mogelijkheid is dat het, zoals bij voorbeeld in Amsterdam, door waterschuiten stroomopwaarts van buiten de stad is aangevoerd. Dat is in Amersfoort niet erg waarschijnlijk: de Heiligenbergerbeek, maar ook de andere beken zijn voor een efficiënte (= grote) waterschuit moeilijk bevaarbaar. In de winter kan het in de vorm van, uit het bevroren oppervlaktewater gebroken, blokken ijs bij de brouwers bezorgd zijn geworden. De betekenis van deze mogelijke vormen van wateraanvoer is in de genoemde publicatie onbehandeld gebleven. In dit artikel wordt hier nader op ingegaan.

De kaart van Blaeu

Op deze plattegrond van de Amsterdamse uitgever Joan Blaeu, die de stedelijke situatie rond 1645 verbeeldt, ziet men een aantal 'galg-achtige' tekenjes langs de kaden voornamelijk langs de Korte Gracht en het begin van de Lange Gracht. Bij nadere bestudering van het gebied binnen de ommuring bemerkt men er nog twee langs de Zuidsingel bij Mariënhof en de Agnietenkapel, één bij de Kamperbinnenpoort en één op een

bleek bij Tinnenburg. Ook buiten de muur, aan de oostzijde van de stad, ziet men er nog een viertal op plaatsen waar te bleken textiel op het gras ligt. Zij staan daar op de oevers van de beken die het stadsbinnenwater van Amersfoort voeden. In het westelijke stadsgebied en in het havengebied langs de Eem buiten de stad ontbreken de tekenjes, ook als er duidelijk textiel te bleken ligt. Op de 16de eeuwse kaarten van Van Deventer en van Braun en Hogenberg komen de tekenjes niet voor. Ofschoon de tekenjes ook iets weg hebben van een hijskraan, denken we niet dat dit de betekenis ervan is. Ze komen in het geheel niet voor in het havengebied, daar waar je ze juist zou verwachten. Hun aanwezigheid in het landelijke gebied oostelijk van de stad bij de blekerijen zou dan ook volkomen ongrijpelijk zijn. Naar mijn mening hebben we op de kaart van Blaeu te maken met een signatuur voor zogenaamde putstoelen. Jan ter Gouw heeft in zijn *Geschiedenis van Amsterdam* al gewezen op, wat hij toen noemde, 'putgalgen' die op de wallekanten

Detail van de kaart van Blaeu met de duidelijk aangegeven putstoelen

zichtbaar zijn op de kaart van Amsterdam uit 1544 door Cornelis Anthoniszoon (ca. 1507-1553). Het woord 'putstoel' gebruikt hij, vreemd genoeg (zie de magistraatsopmerking in de volgende paragraaf), niet.

Putstoelen

Putstoelen zijn inrichtingen om oppervlaktewater uit een (stads)gracht of beek te putten. Zij bestonden uit een 'kansel' (de 'stoel') op twee poten, die de putter met een trap kon beklimmen. Naast de kansel stond een hoge paal waarop een juist in evenwicht zijnde balk lag. Deze balk was kantelbaar om het water uit de gracht te halen en in een emmer van beneden naar boven te hijsen. Bovendien was hij draaibaar om de emmer van het midden van het stromende water naar de kant te draaien. De emmer werd in een opvangvat met een afvoerbuis geleeegd. Door de draaibare balk kon men het water uit het schonere middendeel van de gracht krijgen. In het midden stroomt het water namelijk sneller en de waterputter heeft minder last van rommel die van de kant in het water is gevallen. De beschreven signatuur is duidelijk een gestileerde afbeelding van de boven beschreven putstoel.

Het woord 'putstoel' komt voor in een aantal bronnen. Zo is er een 17de eeuws 'koddig opschrift':

'Op eenen putstoel van den brouwer Jan Webbes te Leeuwarden: Aanschouwt dees aaren vier, Hier maakt men van 't gewas en water goed bier.'

Vooral technisch interessant is een opmerking van de Amsterdamse magistraat uit 1647 over putstoelen in gebruik bij brouwers, zeepzieders en ververs: de erbij horende goten en buizen zijn vaak zo laaghangend over de straat aangebracht dat het verkeer er hinder van ondervindt. In dit licht wordt de vondst van de 15de of 16de eeuwse ondergrondse houten waterleiding in de stadsopgraving hoek Langegracht/Zwanehalssteeg verklaarbaar, vooral als daar op de kaart van Blaeu nu juist een putstoel te zien is.

In 1796 wordt het woord, mogelijk voor de laatste maal, in de omgangstaal gebruikt door L. van Ollefen als hij te Heemstede bij Haarlem de vuurmachine (een door stoom

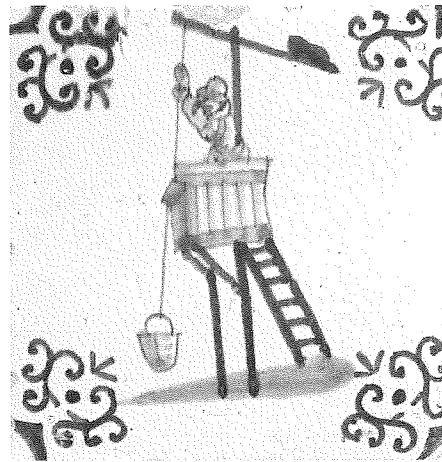
gedreven waterpomp volgens het Newcomen-principe) op het landgoed van de bankier Hope beschrijft. Deze diende om de beplanting van zijn wat droog liggende buitenplaats van water te voorzien. '... Een groot plat bord, hangende aan een langen stok, die boven aan een zwaaren net in het evenwigt liggende balk is, gaat evenals een brouwersputstoel op en neder, en dit bord voert slag over slag eenige tonnen water op ...'

Er zijn ook afbeeldingen van de putstoel bekend. Op een 17de eeuwse blauwe tegel met het 'ossekop-hoekmotief' (datering ca. 1630) staat een, vanuit een putstoel, puttende man afgebeeld. Een andere afbeelding komt voor in het bekende boek uit 1694 van de beide Luikens over allerlei ambachten. Het prentje van 'De Brouwer' toont de putter en de putstoel in actie. Het opgehaalde water wordt in een opvangvat met een afvoerbuis gegoten en kwam via deze buis, over de straat, in de brouwerij.

Situering van de putstoelen volgens Blaeu in Amersfoort

Zoals gezegd, komen ze selectief aan de oostzijde van de stad voor. Dat is wel begrijpelijk want hier kwam het verse schone water van de Veluwe middels verschillende beken bij Monnikendam de stad binnen. Buiten de oostelijke stadsmuren was geen grote verontreiniging te duchten. In de stad zijn de putstoelen, zo oostelijk mogelijk, langs het rechte water van de Korte en Lange Gracht geplaatst. Het water kon daar snel doorstromen van het hoogste punt in het oosten naar het westelijk gelegen havengebied langs de Eem en het water werd dus voortdurend ververs. Het was zelfs moeilijk om de stadsgrachten geheel gevuld te houden en zo vooral 's zomers stank te voorkomen; vandaar een sluisje (spui of sasje) bij de Koppelpoort om het water wat op te houden.

Er waren ook enige putstoelen langs De Cingel (nu Zuidsingel) geplaatst. Op den duur moest men daar echter rekening gaan houden met vervuiling door de vertraagde doorstroming veroorzaakt door de omweg die het water moest maken in de gebogen bedding. Op 28 juli 1561 verbood de

'Delftse' blauwe tegel met putstoel

Amersfoortse magistraat daarom, lijkt mij, het waterhalen bij de *stadscingelmuren*. Het water in de stadsgrachten werd vervuild door uit de huizen komend afvalwater en door industriële activiteit en daarbuiten door vrijkomend afval in het havengebied. Dit is de reden waarom in het westen van de stad geen putstoelen gebouwd zijn. Consumptiewater moest daar met emmers uit gegraven putten (de grondwaterspiegel is er hoog) of via de oostelijk gelegen putstoelen middels een lokale waterschuit aangeleverd worden.

Gebruik van het met de putstoelen opgehaalde water

In Amersfoort werd dit water voor meerdere economisch belangrijke doelen gebruikt. In de eerste plaats voor de productie van bier. We hebben hiervoor in onze stad weliswaar geen directe aanwijzingen, maar uit zowel de aangehaalde teksten als afbeelding mogen we concluderen dat dit een algemeen bekend en gewoon gebruik van putstoel-water was. De aanwezigheid van deze inrichtingen in Amersfoort pleit ervoor dat men het gehele jaar bier, mogelijk van wisselende (winter- en zomer-) kwaliteit, kon brouwen. De aanwezigheid van de Scherbierstraat juist achter het gebied met de putstoelen en brouwerijen zou op een relatie kunnen wijzen. Scherbier was bier van een lagere kwaliteit; mogelijk werd dit uit bostel het hele jaar met oppervlakte water gebrouwen. Het bier van hogere kwaliteit, we zouden het tegenwoordig misschien bokbier noemen, werd voornamelijk 's winters gebrouwen. De beste kwaliteit bier werd oudtijds 'koyte' genoemd. Het water hiervoor kon uit oppervlakteijs, door smelten, worden gewonnen. Dit water is veel zuiverder; de verontreinigingen waren er uitgevoren. Het ijs is ook per kar gemakkelijk transportabel; dit betere bier kan dan ook in de rest van de stad bereid worden. Dat er in de herfst en de vroege lente extra 'bier-activiteit' was blijkt bij voorbeeld in Zwolle rond 1400 uit de van daar bekende hogere gruitopbrengst in die perioden. Deze

extra gruitinkoop rond het eind van het jaar wijst, lijkt mij, op gebruik van oppervlakteijs als waterbron.

Een verklaring voor de straatnaam Scherbierstraat kan nu zijn dat - terwijl de koyte prominent vóór de brouwerij aan de gracht werd verkocht en afgevoerd in trots met het brouwerij-merk gestempelde tonnen - het scherbier via de achterzijde de brouwerij steeds verliet.

Een andere toepassing van het water is die bij het bleken; textiel werd hiertoe met water besprenkeld en in de zon op gras te drogen gelegd. De kaart van Blaeu geeft hiervoor zelf aanwijzingen. Alle afzonderlijke bleken in het blekerijgebied aan de oostzijde buiten de stad hebben een eigen putstoel. Dit water is het schoonst; het is in het geheel nog niet door verblijf in de stad vervuild. Uit Amsterdamse opmerking van 1647 wordt ook duidelijk dat zeepzieders en (textiel)ververs putstoelwater nodig hadden. In het Drie Ringen-complex bij de synagoge was in de 17de eeuw een brouwerij gevestigd; in de 18de eeuw kwam er een zeepziederij in. Vermoedelijk was het stadswater toen voor het gevoelige micro-biologische brouw-proces te onrein geworden. Voor het chemisch wat minder subtiele zeepzieden was het oppervlaktewater nog goed genoeg. Overigens werd er in Amsterdam onderscheid gemaakt tussen zomer- en winterzeep. Het verschil is (nog) onbekend, maar mogelijk werd de winterzeep met het zuiverder ijs-water gezoden.

De sprengels

Een van de toeristische merkwaardigheden in Amersfoort is 'Het Sprengel' aan het begin van de Langestraat bij de Varkensmarkt. Het is een smeedijzeren inrichting, bestaand uit twee (nu verloren gegane) emmers aan twee kettingen, om water te putten uit de stadsgracht bij de overgang van de Zuidsingel naar de Westsingel. Er wordt wel gezegd dat de plek met de naam 'Het Sprengel' is afgebeeld op een tekening uit 1651 door Rembrandt (Museum het Louvre, Parijs). Op die tekening is de water-ophaal-inrichting evenwel niet zichtbaar. Het is in het licht van het vorige overigens

niet waarschijnlijk dat hier achter een stroomvernuwing (de Rodetorenpoortsbrug onder de Langestraat) mooi, min of meer zuiver, water geput kon worden. Het zou hoogstens geschikt zijn als schrobwater voor de schoonmaak van stoepen en straten. De *Blaffert* van 1755 vermeldt net boven nummer 590 een sprengel bij de Vismarkt puttend uit de Langegracht. Deze sprengel bevindt zich op een nauwelijks gunstiger plaats. Weliswaar in het rechte stuk van de Korte-Lange-Gracht combinatie, maar net achter de lange brug waarop de Vismarkt met zijn afval staat. De afvaletende vogel (vermoedelijk een wouw) had er rond 1650/60 zijn 'huysgen'. Er is daar overigens bij Blaeu wel een putstoel aangegeven. In een propagandaboekje van Amersfoort (*De Stichtsche tuinstad wacht U!*, omstreeks 1935) en in *Ach Lieve Tijd* (blz.305) zien we bij de Kamperbinnenpoort een houten sprengel afgebeeld; deze is thans verdwenen. We weten niet of dit in de jaren twintig/dertig een toen recent toeristische herleving van een sprengel was. Feit is wel, dat we op die plaats bij Blaeu een putstoel zien. Daar het woord sprengel in de *Blaffert* van 1755 wordt genoemd, is het een betrekkelijk 'oud' woord. Of echter het oorspronkelijk uiterlijk van een sprengel is zoals gesuggereerd door de nog aanwezige bij het begin van de Langestraat, is zeer de vraag. Op de kaart van Blaeu is daar, wegens een visuele blokkade door huizen, geen putstoel te zien. In 1878 gebruikt Van Rootselaar het woord Sprengel als plaatsaanduiding; er zal dus vroeger zeker een putinrichting zijn geweest. De huidige vorm van het ijzeren Varkensmarkt-sprengel is zeker niet 16de of 17de eeuws, zelfs niet 18e eeuws. Een negatieve indicatie voor 16de/17de eeuwse ouderdom lijkt mij dat op 'Het Sprengel' een gestileerd fragment van een franse lელი als versieringsmotief is aangebracht. Het is een element uit de Eemlandse streekwapens en uit het wapen van de Heren van Amersfoort. Zou men met een originele stedelijke sprengel te doen hebben, dan zou het ongetwijfeld op enigerlei wijze van het stadswapen met kruis zijn voorzien. De huidige vorm van het Varkensmarkt-

Gravure door Jan Luiken van de brouwer. Duidelijk zichtbaar zijn de putstoel met de buis over de straat en de gemerkte biertonnen op de kade

sprengel hangt ongetwijfeld samen met de opkomst van de belangstelling voor de Amersfoortse geschiedenis in de 19de eeuw. Uit de notulenboeken en het *Jaarverslag 1916* van de Oudheidkundige Vereniging Flehite blijkt dat zij er voor gezorgd heeft dat in dat jaar, bij de op handen zijnde verbreding van de Langestraat, Het Sprengel 'geheel in zijn verband' behouden bleef en iets noordwaarts naar een gunstiger plaats verplaatst werd. Even na de Tweede Wereldoorlog werd deze verplaatste sprengel door de smid A.L. van Bekkum gerestaureerd. Een foto van rond 1900 laat zien dat de vorm sinds die tijd nauwelijks veranderd is. Een goede mogelijkheid is dat datgene wat in andere (West-Nederlandse) gebieden putstoel genoemd werd, hier ter stede bekend stond als sprengel. Het woord 'sprengel' hangt samen met 'sprenkelen', namelijk van water op de textiel om het zo vochtig gemaakt in de zon te laten bleken. Het 17de eeuwse Veluwe woord 'spreng' hangt samen met '(ont)springen' van water uit een gegraven kanaaltje; dit water dient om een watermolen aan te drijven. Deze waterwoorden met *spreng* zouden taalkundig kunnen thuishoren in het Utrechts/Oostnederlandse dialect-overgangsgebied. In ieder geval lijkt het eens te meer duidelijk dat Blaeu ook - mogelijk lokale - informanten de stedelijke situatie liet verkennen. De basis van de kaart copieerde hij, inclusief sommige fouten (zoals in onze stad de oriëntatie van de Rochus-kapel), van voorgangers. In Amersfoort levert hij, door het intekenen van de putstoelen en het aangeven van het, gedempte, Zand, ook oorspronkelijk werk. De situering van de putstoelen lijkt correct; het is tenminste mogelijk de plaatskeuze ervan logisch te begrijpen.

De Oude Hoef of de Tijnshof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer

Jan H.M. Hilhorst

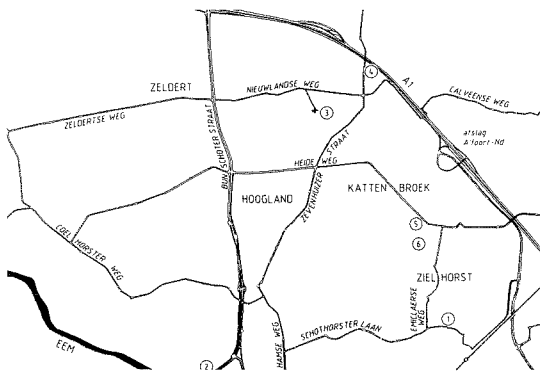
Boerderij De Oude Hoef, gebouwd op de plek van de tijnshof van de Sint-Paulusabdij.

Op zoek naar de middeleeuwse tijnshof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer werd in 1988 het binnen een omgrachting liggende Emiclaer opgegraven, maar dit bleek uit de periode 1640-50 te stammen¹. Opgraving van de hoeve Klein-Emiclaer in 1989 maakte duidelijk dat deze hoeve pas in de 18de eeuw was gebouwd. Dit leidde tot de conclusie dat de hoeve Groot-Emiclaer, die niet voor de nieuwbouw van Amersfoort-Noord hoefde te wijken, vermoedelijk gebouwd was op de resten van de reeds in 1254 genoemde tijnshof². Het is echter waarschijnlijker dat zich daar de resten bevinden van de middeleeuwse hoeve Emiclaer, die niet verward moet worden met de tijnshof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer, dat wil zeggen in het gerecht Emiclaer. Deze tijnshof bevond zich op het terrein van de twee abtshoeven van de abdij, waarvan De Oude Hoef de oudste vestiging was en De Nieuwe Hoef reeds vóór 1550 werd gebouwd. In het navolgende wordt eerst het verschil tussen het gerecht Emiclaer en de hof te Emiclaer verduidelijkt, waarna het verschil tussen de hoeve Emiclaer en de hof te Emiclaer wordt aangetoond. De hof te Emiclaer, die door de abdij in tijdpacht was uitgegeven, wordt daarna besproken.

Het gerecht Emiclaer en de hof te Emiclaer

In 1254 werd de tijnshof van de Sint-

Paulusabdij voor het eerst vermeld, toen bisschop Hendrik van Vianden oorkonde dat Adam van Lochorst na een langdurige twist met zijn oom Jan van Lochorst tot overeenstemming was gekomen³. Deze overeenstemming hield in dat Jan voor zich en zijn erfgenamen afstand deed van een aantal rechten, waaronder het lage gerecht in Soest, Hees en Emiclaer en *omnibus iuridictionibus ad curtim in Emminclare spectantibus*, dat wil zeggen alle rechten verbonden aan de hof te Emiclaer. Dit betekende dat er naast het gerecht in Emiclaer een hof bestond waaraan zekere rechten waren verbonden. Over de aard van deze rechten werd niets gezegd, maar het is duidelijk dat deze hof zich binnen het lage gerecht van Emiclaer bevond. In 1325 kocht Zweder van Abcoude de gerechten Soest en Hees van Adam van Lochorst. In een brief aan de abt erkende Zweder deze gerechten van de abdij in leen te houden onder een aantal voorwaarden, waaronder ook genoemd werden de diensten die geleverd moesten worden door degenen die het hofgoed van de abdij in Emiclaer hadden: *Ende die van Ymmiclaer die des goeds-hus hofgoet hebben, sellen hoeren pacht van den hoeve tot Ymmiclaer mennen tot Heze*⁴. Hieruit concluderen we dat degenen, die het hofgoed van de Sint-Paulusabdij in Emiclaer in pacht hadden, hun pacht in natura verschuldigd waren en dat zij deze pacht naar de

Overzichtskaartje van de opgravingen in de omgeving van Hoogland.

hoeve van de abdij in Emiclaer brachten, vanwaar deze pacht door hen vervoerd werd naar Hees. Vanuit Hees werd de pacht door *die van Zoes ende die van Heze* vervoerd naar het korenhuis van de abdij in Utrecht. Ook erkende Zweder dat de buren van Soesten Hees de tijns, die zij over het hofgoed van de abdij verschuldigd waren, zouden betalen *tot Ymmiclaer in des abts hof op sente Wilboerds dach*. In een ongedateerde lijst van de goederen die de Lochorsten van de Sint-Paulusabdij hielden komt niet alleen het gerecht van Emiclaer voor, maar ook een zinsnede waarin de hof genoemd wordt: *ende twe spint moutcoernes ende twe havic hoenre die sy by horen zegghen wanen dat hoer eyghen siin, die men hem of horen boden sculdich is te brenghen tot Emminclaer inden hof op sente Wilbrordes dach alse uut den tweenen hoeven die gheheyten siin Lyenlaer*⁵. Deze lijst werd gegeven door abt Hendrik van Wolfstege, die van 1321 tot 1326 abt was, maar de abt zei dat deze goederen ook door de twee voorgaande abten in leen gegeven waren, zodat deze situatie reeds ongeveer 1310 bestond. Uit deze gegevens is duidelijk dat er al in 1254 een onderscheid bestond tussen het gerecht Emiclaer en de hof te Emiclaer. Bij de overdrachten van tijnsgoed wordt in de registers van de Sint-Paulusabdij regelmatig vermeld dat de tijns door de verkrijger van het tijnsgoed betaald moet worden *in onsen hove tot Emiclaer bij Amersfoirt op Sinte Willeboirts dach*, zoals in 1468 gebeurde voor Gijsbert Ricouts⁶. Niet alleen de tijnslieden in Soest, Hees en Eminclaer moesten daar hun tijns betalen, maar ook de gerechtigden op de goederen van de Sint-Paulusabdij in Zeldert, De Duist en Bunschoten. De tijnslieden van het Oude Erf te Scherpenzeel moesten echter betalen *in onse uuthoff te Heyligenberge*⁷. Ook is bekend dat de proosdij op de Heiligenberg inkomsten had uit goederen in Hamersveld, maar de hof te Emiclaer was in 1254 het ontvangcentrum voor de tijns van het belangrijkste deel van de bezittingen van de Sint-Paulusabdij in Eemland.

De hoeve Emiclaer en de hof te Emiclaer

Er is vaak aangenomen dat de hof te

1. boerderij de Oude Hof: Karolingische sporen
2. 10de en 11de eeuwse vondsten
3. boerderij Sneul, bewoning vanaf de 13de eeuw
4. 14de eeuwse boerderij langs de A1
5. 14de eeuwse boerderij lands de Heideweg
6. Klein-Emiclaer, een 17de eeuws buiten

Emiclaer een andere benaming was voor de hoeve Emiclaer, maar dit is onjuist. De hof te Emiclaer was het inningscentrum van de abdij, terwijl het bij de hoeve enkel om een agrarische eenheid gaat. Dit blijkt uit het feit dat de halve hoeve Emiclaer van Evert van Lienlaer in 1401 van tijnsgoed werd omgezet in leengoed⁸, terwijl in 1403 de andere helft van Egbert de Beer in leengoed veranderd werd⁹. In 1416 ontving Lambert van Lienlaer na de dood van zijn vader de helft van de hoeve Eminclaer voor een heergewaad van drie Vrankrijkse schilden¹⁰. In 1417 droegen Lambert van Lienlaer en Egbert de Beer ieder de helft van de hoeve Emiclaer op aan de abt, die daarna Egbert de Beer de hele hoeve in leen gaf voor een heergewaad van 6 Vrankrijkse schilden¹¹. Uit deze gegevens blijkt de hoeve Emiclaer sedert 1403 een leengoed was van de abdij. Kort na het aantreden van abt Arnoldus in 1406 verschenen er twee lijsten¹². De eerste lijst bevat een opsomming van de tienden van Emiclaer, waarin als eersten *des abts twee hoeven* genoemd worden, terwijl verderop in de lijst *een hoeve van Evert van Lienler ende Egbert de Beer* voorkomt, welke hoeve ongetwijfeld de hoeve Emiclaer was. In de tweede lijst worden degenen genoemd die op zondag na Sint-Victor de malentijns van Wede en Eminclaer moesten betalen, maar omdat de hoeve Emiclaer inmiddels leengoed geworden was kwamen daar de beide leenmannen niet in voor. Ook de hof te Emiclaer komt daarin niet voor, omdat deze door de abdij niet in tijns was uitgegeven, maar verpacht was aan Gijsbert Foyert.

De hof te Emiclaer

De verpachting van de hof te Emiclaer blijkt in 1412 uit *Een ontwaring van onsen ten hove bi Amersf. waert*¹³. Onder dit hoofd staat een open brief van abt, prior en gemeen convent van Sint-Paulus in Utrecht. Daarin wordt verklaard dat: *Tyman Willems gehuert ende ghepacht heeft onsen hof ten hove mit tweenen hoeven als zij ghelegghen ziin in Emmiclaer die Gijsbert Foyert van ons ende van onsen cloester te bruycken plach. Ende machtighen Tyman voirsr. dat hi ontwaren mach die bruycwer van dit voersr. ende alle den ghenen die hem crot of hiinder dair in*

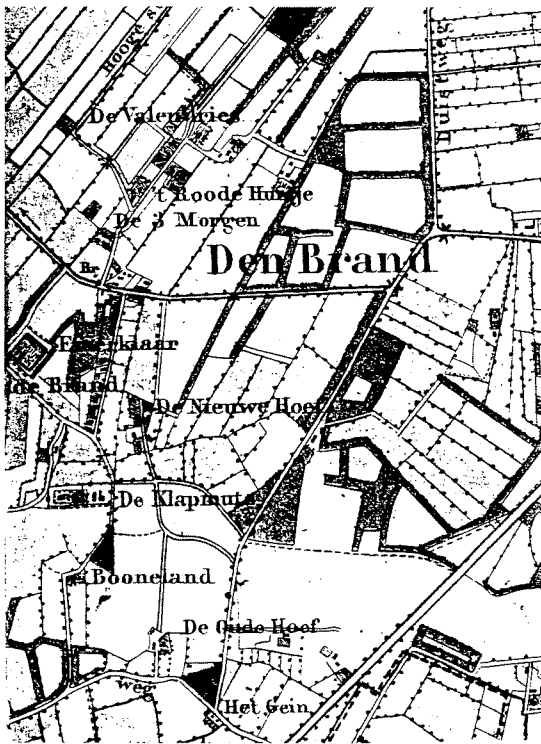
doen ghelicker wiis of wiit zelve waren. Tyman Willems had dus de pacht van de hof Ten Hove met twee hoeven overgenomen van Gijsbert Foyert en de abt machtigde hem om de bruikweer, of het recht om dit goed te gebruiken, te verdedigen tegen eenieder die hem daarin zou hinderen. Uit deze brief is bovendien duidelijk dat de hof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer bestond uit ten minste twee hoeven. Toen in 1421 de kerken van Leusden, Soest en de kapel van Isselt geplunderd werden door Gelderse troepen, die Jan van Beieren steunden tegen Jacoba van Beieren, werd ook Tyman Willems een slachtoffer van deze oorlog. In maart 1422 maakten Egbert de Beer en Lambert Botter namelijk een vergelijk tussen de abt en Tyman Willems, *der Abdien bouman*. Tyman Willems was door de Geldersen gevangen genomen en de abt had voor zijn vrijlating 100 Hollandse Wilhelmus schilden betaald aan de hertog van Gelre¹⁴. Bepaald werd dat Tyman deze 100 schilden terstond aan de abt zou terugbetalen. Bovendien moest hij 25 Arnhemse guldens betalen als jaarpacht van *ten hove* over het afgelopen jaar en 21 Arnhemse guldens voor een jaar pacht *van den hove van dien coerne dat aen ghement wairt inden harfst doemen screef eenentwintich*. Van deze laatste twee sommen moest de ene helft binnen 12 nachten na Kerstmis 1422 betaald worden en de andere helft binnen 14 dagen na 22 februari daaropvolgend. Veel medelieden werd de pachter dus niet betoond. In 1423 komen in een lijst van morgengeldplichtige hoeven in de maalschap eerst twee hoeven van de abt voor, terwijl Egbert de Beer voorkomt met een hoeve, welke ongetwijfeld de hoeve Emiclaer is, die hij inmiddels geheel in leen had¹⁵. Voorts is er een rekeningfragment van de rentmeester van de Sint-Paulusabdij, waarvan wij vermoeden dat het omstreeks 1430 geschreven is en niet omstreeks 1450, zoals de inventaris vermeld¹⁶. In 1433 verzochten namelijk Steven van der Borch, zijn vrouw Margriet Gerrit Rutgers dochter en hun zoon Dirk Doys de leengoederen die Gerrit Rutgers in Soest had binnen jaar en dag na zijn dood, terwijl Gerrit Rutgers nog in het fragment voorkomt, evenals andere Soesters, die voorkwa-

men in de hoevenlijsten van Soest uit 1410 en 1420. In dit rekeningfragment komt onder de pachtinkomsten als eerste voor *Tyman then hove*, die waarschijnlijk dezelfde is als voornoemde Tyman Willems. Deze hof werd eveneens genoemd onder de uitgaven van dit rekeningfragment, waarin de volgende aantekening staat: *Item op sente Wilboerts dach doe ic then hove den Tins buerde verteert midten Tinsgenoten 25 cromst. facit 1 Arnoldus gulden 10 cromst*¹⁷. Dit slaat duidelijk op de dag dat de tijns op de hof te Emiclaer moest worden betaald. Ook blijkt uit dit rekeningfragment dat de tiende van vierenhalf hoeven van de abdij in Emiclaer was vastgesteld op een aantal mudden rogge, die toen tegen een Vlaamsche groot per mud werden verrekend. Zo had Steven van der Borch de tiend van de twee abtshoeven voor 42 mud rogge, waarvoor hij 42 Vlaamsche groten betaalde plus nog 16 Vlaamsche groten en twee gulden voor het gelag. De totale oogst van de twee abtshoeven bedroeg dus 420 mud rogge.

Uit de tiendrekening van de Sint-Paulusabdij van 1533 blijkt dat de twee abtshoeven toen gebruikt werden door Henrick Petersz Borre 18. Henrick Petersz Borre legde in 1541 een verklaring af voor Gerijt Albertsz, die schout was op *thogelant van Wede ende van Emmiclaer* vanwege de abt van de Sint-Paulusabdij¹⁸. In dit chater erkende Henrick Petersz Borre de voorwaarden waaronder hij *hoffende erve tot Emmiclaer achter Amersfoort inder maelschap mitten thiende grof ende smal van den zelve erve* van de abt, de prior en het convent van Sint-Paulus gehuurd en in pacht genomen had. Hij had dit goed reeds voorheen gebruikt want de al lopende pachttermijn ging in op Pinksteren 1537. Waarom deze verklaring pas in 1541 gemaakt werd wordt niet vermeld. Op de achterzijde van de verklaring stond geschreven *Henrick Petersz revers brief van die huer van terff ten hove*.

De pachtvoorwaarden behelsden de jaarlijkse levering van 71 mud rogge Amersfoortse maat, de betaling van zeventieneneenhalf goede oude gouden Vrankrijkse schilden, achtenvijftig pond was, een eenjarige beer, en twee vrachten kienhout, indien dat gevonden werd. Als

geen kienhout, fossiele overblijfselen van door het veen overgroeide bomen, gevonden werd moesten twee of drie vrachten hout van de hoeve naar Utrecht gebracht worden. De tienden bedroegen negentwintig mud goede droge winterrogge Amersfoortse maat, die Henrick Peter Borren op *zijnne cost, anxt ende arbeyt* moest afleveren op de zolder van de abdij in Utrecht of op een andere door de abdij aangewezen zolder. Daar een Amersfoorts mud 1,48 maal zoveel was als een Utrechts mud, is dit vrijwel hetzelfde als de 42 mud die in 1430 geleverd moesten worden. De ene helft van de rogge moest geleverd worden op Sint Maarten of 11 november en de andere helft op Sint Pieter ad cathedram of 18 januari of binnen veertien dagen daarna. De beer, een mannelijk varken, moest op Sint Jacob in de zomer of op 25 juli geleverd worden. Voorts moest Henrick ieder jaar vijftig bomen poten, voor de ene helft knotwilgen en voor de andere helft opgaand geboomte. De knotwilgen mocht hij volgens recht en gewoonte zelf gebruiken. Ook zouden de abt en het convent, als zij dat wensten, tegen de minste schade voor Henrick een stuk land mogen kiezen om daar op hun kosten en hun profijt elzen op te poten. Andere voorwaarden betroffen het *goed ende hoff mit dat huis ende schuur*, die Henrick op zijn kosten van binnen en van buiten goed moest onderhouden en wel *dackgaer, wantgaer en veynstergaer*, dus zowel het dak, de wanden als de vensters. Als veenland, uitslag of wildernis van de hoeve van de abdij in onbruik zou geraken dan moest Henrick dat *ter goeder tijt* te kennen geven. Voorts mocht Henrick gedurende de pacht-tijd in het veen van de abt zoveel turf graven als hij nodig had voor eigen gebruik in de hoeve en niet meer. Als Henrick niet op tijd betaalde zouden zijn rechten op het goed vervallen en als hij zich tegen dit verval zou keren dan zou hij iedere keer een boete van vijftig oude gouden Vrankrijkse schilden verbeuren ten behoeve van de keizerlijke majesteit.

Detail uit een stafkaart van vóór 1929 met de ligging van De Oude- en De Nieuwe Hoef en Emiclaer.

Bij de beëindiging van het contract moest Henrick de mest op de Eng laten liggen en mocht hij geen mest van het gepachte land afvoeren of doen afvoeren. Ook mocht hij het haverland niet scheuren, behalve volgens *boumans recht*. Aan het eind van de zes jaren moet hij alles wat hij gepacht had en wat hij verbeterd had aan de abdij overgeven, behalve de bergschuren, die de abt en het convent van hem zouden kopen tegen een prijs die door vier goede mannen aan beide zijden zou worden vastgesteld. Elk jaar zouden de abt en het convent aan Henrick een rok geven van hetzelfde laken als de conventualen droegen, mits hij alles betaald had. Tot slot transporteerde Henrick voor zich en zijn nakomelingen alle bergschuren, die hij op het gepachte land had staan evenals al zijn roerende goederen, huisraad, beesten en koren dat op dat land aanwezig was aan de abt opdat deze daaraan mogelijk opgelopen schade kon verhalen. In 1571 blijkt uit een register van de door de abdij verkochte tienden dat de twee hoeven van de abdij toen gebruikt werden door Jan Henricksz, die vermoedelijk een zoon was van Henrick Peters Borre en Gijsbert Aerts²⁰. Dat betekent dat de twee abtshoeven toen niet meer als een geheel verpacht werden. Dat blijkt ook uit een charter van 1557, waarin Gijsbert Aerts erkende in pacht genomen te hebben het *erve ende goet then nijen hoeve opt hoege landt*, dat Herman Diricksz nu *tertijt gebruikct*²¹. De pacht zou

ingaan op Pinksteren 1556 en als Herman Diricksz eveneens een pacht van zes jaar had dan zou de later De Nieuwe Hoef genoemde boerderij reeds in 1550 bestaan hebben. Waarschijnlijk is De Nieuwe Hoef tot stand gekomen tussen de einddatum van het contract voor de twee abtshoeven van Henrick Petersz Borre in 1543 en de begindatum van het contract met Herman Diricksz voor De Nieuwe Hoef in 1550.

Het pachtcontract van Gijsbert Aerts had grotendeels dezelfde indeling als dat van Henrick Peters Borren, maar er waren verschillen. De pacht bedroeg namelijk hondert Carolus guldens en twintig mud rogge Amersfoortse maat, tien kapoenen, tien kleine hoenders, twee vette gansen en twee vette hamelen, vier kluiten boter en twintig pond was. Als bijzondere voorwaarde gold dat Gijsbert Aerts *den Brant omme graeven sall mit dubbelden wallen*, waarvoor hij van de abdij gedurende acht of negen dagen een hulp zou krijgen. De betekenis hiervan is niet duidelijk.

Ook in de manualen van de inkomsten van abt Gerrit van der Nijkerk over de jaren 1564 tot 1571 komt de tijnshof voor. Ieder jaar vinden we de volgende zin: *Den thins die men ontfangt opten ouden hoeve op Sinte Wilborts dach*²². Dat betekent dat de tijnshof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer toen De Oude Hoeve heette en dat daar jaarlijks de tiynsen werden betaald. De Oude Hoeve lag aan de zuidkant van de hoger gelegen dekzandstrook of Eng, en de Nieuwe Hoeve bevond zich aan de noordzijde van deze Eng. In 1641 werd de tiende van de twee abtshoeven gesplitst verkocht. Het *eerste block vande Hoverthient* werd verkocht voor 16 mud rogge en het *ander block vande Hoverthient* voor 24 mud rogge²³. In 1658 werden deze twee blokken voor geld verkocht²⁴. In 1774 werd gesproken over het eerste blok van de Hoefftiend, *daer in begrepen het keuterken daer Claes Jantze op placht te wonen en noch het erf Oldenhoven of zo dat blok van ouds is verkocht geweest*. In het andere blok van de Hoefftiend was begrepen *het erf den Nieuwenhoven, het kouterken dat Lammert Dirkze gebruikt met het stuk lands van Oldenbarnevelt*²⁵. Deze omschrijving verwijst naar een goederenruil tussen Johan

Boeren bij de oogst. Tekening naar een illustratie in een middeleeuws handschrift uit ca. 1340.

van Oldenbarnevelt en de Sint-Paulusabdij in 1591, waarop de tiendrechten natuurlijk wel bleven rusten. Oldenbarnevelt gaf toen omtrent twee morgen land aan de westzijde en omtrent 1 morgen land aan de oostzijde van de *huysinge van Ouden Hoef, de voors. Abdye toebehorende, en kreeg omtrent drie morgen terug, leggende in de hover Enghe, recht over de huysinge van den voors. Van Oldenbernevelt, streckende aen zyne landen Oostwaerts gelegen, aen sijn erff van Emeclaer behoorend*²⁶. De 'Oldenhoven' uit 1774 is dezelfde als de 'Ouden Hoef' uit 1591 en de *hover Enghe* van 1591 is de eng die tot de hof van de Sint-Paulusabdij behoorde. De Oude Hoeve lag dus oostelijk van het erf Emiclaer, vrijwel zeker het Emiclaer van Egbert de Beer uit 1417, dat Johan van Oldenbarnevelt toen bezat en dat nu bekend staat als Groot-Emiclaer. Archeologisch onderzoek in Amersfoort-Noord in de jaren 1988 en 1989 naar de ouderdom van het voorheen omgrachte en inmiddels afgebroken Emiclaer leverde op dat dit Emiclaer pas omstreeks 1640 werd gebouwd, terwijl Klein-Emiclaer pas in de 18de eeuw werd gebouwd. De boerderij Groot-Emiclaer werd niet onderzocht omdat deze niet werd afgebroken, maar staat dus hoogstwaarschijnlijk op de plaats van de middeleeuwse hoeve Emiclaer²⁷. De Oude Hoef, gelegen aan de Schothorster Laan even ten oosten van de Emiclaerse Weg, werd door de aannemer gesloopt nog vóór het archeologisch onderzoek had plaats gevonden. Daardoor verdwenen de hogere grondlagen, maar in de diepere grondlagen vond men greppels en aardewerk uit het eind van de 8ste eeuw tot de 13de eeuw. Deze plek was derhalve reeds voor de stichting van de Sint-Paulusabdij bewoond en vervulde toen wellicht de functie van tijnshof voor de bisschoppelijke goederen in die omgeving. Vanaf een onbekend jaar tussen de stichting van de Sint-Paulusabdij in 1006 en de eerste vermelding in 1254, was De Oude Hoef in ieder geval de tijnshof van de Sint-Paulusabdij te Emiclaer.

Afkortingen

OU: Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, door: S. Mulder Fzn., A.C. Bouman, K.Heeringa en F.Ketner, Utrecht en Den Haag (1920-1959).
PAU: Inventaris van de archieven van de Sint-Paulusabdij te Utrecht 1307-1804, door: C.A. van Kalveen, Utrecht (1993).
RGP: Rijks Geschiedkundige Publicatiën nr 80: Johan Van Oldenbarnevelt, bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie, uitgegeven door S.P. Haak, eerste deel, 1570-1601, Den Haag (1934).
STAA: Stichting Archeologie Amersfoort, Amersfoort.

Noten

-) F. Snieder, 'Rijksmonument Emiclaer': *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1988-1989, p. 8-9 en de daar aangehaalde literatuur.
-) F. Snieder, 'Middeleeuwse bewoning in Amersfoort-Noord', in STAA oktober 1995, nr.5.
-) OU: No 1321.
-) PAU 30: fo 187 e.v.
-) PAU 30: fo 162.
-) PAU 31: fo 295.
-) PAU 31: fo 290.
-) PAU 30: fo 205.
-) PAU 30: fo 239.
-) PAU 30: fo 362.
-) PAU 30: fo 362v.
-) PAU 30: fo 246 en 247.
-) PAU 30: fo 294.
-) PAU 376: p 1.
-) PAU 376: p 2.
-) PAU 405.
-) PAU 405.
-) PAU 69.
-) PAU 126.
-) PAU 70.
-) PAU 137.
-) PAU 406 en 407.
-) PAU 411-1.
-) PAU 411-2.
-) PAU 74.
-) RGP 80: p 227.
-) F.Snieder, 'Middeleeuwse bewoning in Amersfoort-Noord', in STAA oktober 1995 nr.5.

Boekbesprekingen

De door Jacob van Campen ontworpen kerk te Renswoude. 18de-eeuwse tekening door P. van Liender.

Jacob van Campen: het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw. Onder red. van Jacobine Huisken, Koen Ottenheim, Gary Schwartz; teksten: M.J. Bok e.a.; tekstred. H.J. Scheepmaker e.a. Amsterdam: Architectura et Natura Pers, Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam, 1995. 295 p., ill. facs. portr., plgr., profielen. ISBN 90-71570-52-5.

Dit imposante werk is voor onze streek alleen van belang omdat Van Campen een groot deel van zijn leven op het landgoed Randenbroek, gelegen onder Amersfoort, doorbracht. Hoofdzakelijk is het boek natuurlijk van nationale betekenis, daar de kunstenaar overal in ons land werkzaam is geweest.

Veel van hetgeen het boek over Van Campens verblijf te Amersfoort mededeelt (vooral in hoofdstuk 2) is ontleend aan het werk van W.J. van Hoorn, *Een hofstede genaamd Randenbroek* (Amersfoort, Bekking, 1991; Amersfortia Reeks, dl. 7), zoals uit de annotatie blijkt, maar daarnaast heeft de auteur van het betreffende hoofdstuk veel ander materiaal toegevoegd, voor een belangrijk deel ontleend aan de correspondentie met Constantijn Huygens. Ook is gebruik gemaakt van inlichtingen verstrekt door Marijke Spies en M.W. Heijenga-Klomp. Het voornaamste hiervan vindt men op p. 38-43, 45-52.

Vanzelfsprekend komt Randenbroek c.a. ook herhaaldelijk ter sprake in het overige gedeelte van het werk. Men kan een en ander vinden in het register.

Wij beperken ons tot een globaal overzicht, waardoor de belangstellende een indruk

krijgt van hetgeen hij in dit standaardwerk kan vinden. En dit is niet weinig! Er is veel over Van Campen geschreven (zie de Bibliografie op p. 267-279), maar samenvattende biografieën zijn zeldzaam. Wij noemen slechts het werk van P.T.A. Swillens, *Jacob van Campen, schilder en bouwmeester* (Assen, Van Gorcum, 1961).

In zijn *Voorrede* wijst S. Patijn, voorzitter van de Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam, erop dat ter ere van de vierhonderdjarige geboortedag van v.C. de eerste tentoonstelling betreffende hem in

het Koninklijk Paleis (het door hem ontworpen stadhuis op de Dam) wordt gehouden. In de *Inleiding*, geschreven door Koen Ottenheim, wordt betoogd dat v.C. een nieuw type kunstenaar vertegenwoordigde die tegelijk schilder en architect was. Met een kleine groep kunstenaars, werkzaam te Haarlem, paste hij beginselen toe die afkomstig waren uit Italië. Naast v.C. behoorde tot deze groep onder anderen Salomon de Bray. Er waren weinig navolgers, zoals Pieter Saenredam, Pieter Post en Philip Vingboons. Hun methode wordt gekenmerkt door toepassing van vaste maatverhoudingen volgens eenvoudige reken- en meetkundige principes, afkomstig van onder anderen Andrea Palladio, die zich weer baseerde op de leer van Vitruvius, een Romeins architect uit de tijd van keizer Augustus.

Als een van de doeleinden van dit werk stelt de auteur, allerlei 'mythen' rond v.C., vooral ontstaan in de 19de eeuw, aan betrouwbare bronnen te toetsen. Tot dit oogmerk dient het vertoog van Ottenheim en Quentin Buvelot in hoofdstuk 1, dat dan ook is getiteld *Historiografie en mythevorming*: een kritische beschouwing over hetgeen tussen 1621 (oudste verhaal over v.C.) en 1995 is gepubliceerd.

Na een *Calendarium* en een *Genealogisch schema van de familie Van Campen* en verwanten, beide zeer nuttig om in de latere tekst wegwijs te worden, volgt het boven reeds vermeld hoofdstuk 2, waarin Marten Jan Bok handelt over *Familie, vrienden en opdrachtgevers*, zoals wij zagen meer bevattend dan deze titel aangeeft: onder andere de activiteiten van de kunstenaar in onze regio,

hoofdzakelijk te Amersfoort en Renswoude (kapel bij het kasteel). Het is te veel om hier op te noemen, zelfs om een indruk te geven van wat allemaal ter sprake komt. Ik noem hier slechts Van Campens activiteiten tot uitbreiding van zijn grondbezit in de omstreken van Amersfoort.

In dit hoofdstuk komen ook zijn relaties ter sprake met Amsterdam, Utrecht en Leiden, met het Haagse hof, die hoofdzakelijk liepen via zijn vriend Constantijn Huygens, dichter en secretaris van de achtereenvolgende stadhouders; medewerking aan de huizen van Huygens aan het Plein te 's-Gravenhag en te Voorburg (Hofwijck); aan de paleizen der Oranjes, met als hoogtepunt de Oranjezaal in het Huis ten Bosch; te Amsterdam noemen wij de schouwburg en (sedert 1647) het ontwerp van het nieuwe stadhuis op de Dam. Samenwerking met Brosterhuysen, Paulus Bor, Willaerts en Van Duyn, die zich hoofdzakelijk op Randenbroek afspeelde, krijgt de volle aandacht. De verhouding tot deze vakgenoten is niet altijd duidelijk: sommigen, zoals Vennekool, Willaerts en Van Duyn, waren in zijn dienst en dus van hem min of meer afhankelijk; het langdurig verblijf van Albert Eckhout te Amersfoort wijst ook in deze richting; ook met Brosterhuysen schijnt dit het geval te zijn geweest. Paulus Bor, die te Amersfoort was geboren en aldaar woonachtig, was te rijk om van v.C. afhankelijk te zijn. Vele bijzonderheden over zijn activiteiten in Eemland passeren de revue: zoals de nieuwe kerk te Renswoude; de Slaperdijk in verband met de wateroverlast in Eemland; zijn heemraadschap in de Vrijheid van Amersfoort; in dit verband komen ook de conflicten met Gelderland over de afwatering van de Gelderse Vallei aan de orde; voorts de kwestie Beekhoven (later het Hoogerhuis geheten) en de schilderijen aldaar (thans in Museum Flehite te Amersfoort); het doortrekken van de Heiligenbergerweg; de verhouding tot Everard Meyster, waarbij uiteraard Nimmerdor en Dool-om-Bergh aandacht krijgen; de nieuwe Utrechtseweg over Huis ter Heide (1652), die als voorbeeld voor de Zeestraet 's-Gravenhage-Scheveningen zou hebben gediend; de taxatie, samen met Paulus Bor en Matthias Withoos, van de

kunstcollectie nagelaten door Thomas Howard, graaf van Arundel en Surrey, die naar ons land was uitgeweken; het ontwerp van de Kroontjesbrug (zie ons blad, jrg. 4, nr. 4, 1972, p. 58); advies voor het herstel van de spits van O.L.-Vrouwetoren, waarbij ook het portret van Lenaert Nicasius ter sprake komt; Van Campens nalatenschap en zijn erfgenamen. Alle onderwerpen die voor een groot deel ook in het bovenvermelde boek van Van Hoorn worden besproken. (Zie ook: Flehite, jrg. 22, nr.3/4, nov. 1992, p. 43-44). De volgende hoofdstukken zijn thematisch opgezet. Hetgeen door Bok in zijn algemene overzicht wordt vermeld, wordt hier nader geanalyseerd.

In hoofdstuk 3, geschreven door Quentin Buvelot, wordt behandeld het onderwerp *Jacob van Campen als schilder en tekenaar* (dit hoofdstuk omvat p. 53-119; in de inhoudsopgave, waar dit hoofdstuk de afwijkende titel 'Schilderkunst' draagt, wordt ten onrechte p. 54 als begin aangegeven). Diepgaand wordt ingegaan op de betekenis van J.v.C. als classicist. Daar het Classicisme en het Caravaggisme de laatste tijd volop in de belangstelling gestaan heeft dit tot een positieve herwaardering van v.C. als schilder en tekenaar geleid.

Zijn plaats in deze stroming, die overigens in onze Republiek maar korte tijd bloeide, en de daarmee verwante kunstenaars, alsmede zijn opdrachtgevers, leerlingen en stijl komen uitvoerig aan de orde. De schilderijen uit het Hoogerhuis worden besproken op p. 54-55, de verhouding tot Paulus Bor op p. 59-60, het portret van Lenaert Nicasius op p. 81-83 (vgl. ook p. 55 en 59), het schilderij Het Laatste Oordeel op p. 84-85.

Op p. 105-120 vindt men een *Catalogus van de schilderijen en tekeningen van Jacob van Campen*, een zorgvuldige wetenschappelijke beschrijving van alle bekende kunstwerken. Van dezelfde auteur is ook hoofdstuk 4, handelende over *Ontwerpen voor geschilderde decoratieprogramma's*. Hij wijst erop dat v.C. niet als architect bij de bouw van de paleizen van Frederik Hendrik was betrokken. Wel had hij een belangrijk aandeel aan het ontwerpen van de decoraties van het interieur, die onder zijn toezicht door verschillende vaklieden werden uitgevoerd. Dit is

een belangrijk onderwerp daar een groot deel van Van Campens werkzaamheden uit dit soort ontwerparbeid bestond. Dat deze omstandigheid tevens de toeschrijvingen bemoeilijkt behoeft geen betoog.

Van Koen Ottenheim is hoofdstuk 5: *Architectuur*. Men begrijpt wel dat dit hoofdstuk het belangrijkste, althans het meest bekende werk van v.C. bevat. Voor onze streek levert dit echter niet zo veel op. Over Randenbroek en Beekhoven (Hoogerhuis) spraken wij reeds. Met betrekking tot het kerkje in Renswoude kan nog worden opgemerkt dat het van belang is voor de kennis van de protestantse kerkelijke bouwkunst in de 17de eeuw (v.C. was overigens zelf katholiek). Waarom dit kerkje aan v.C. moet worden toegeschreven, ondanks het ontbreken van archivalische bronnen, wordt door Ottenheim overtuigend aangetoond. Nadat ook in dit verband weer een interessante en leerzame beschouwing over het Classicisme wordt gegeven volgt een bespreking van de aan v.C. toegeschreven bouwwerken, waarover wij reeds hierboven spraken. Natuurlijk is er een zeer uitvoerig gedeelte over het stadhuis op de Dam, waarbij een belangwekkende beschouwing wordt gegeven over de reden van Van Campens voortijdige terugtrekking uit dit project.

Hoofdstuk 6, door Eymert-Jan Goossens, behandelt *De rol van de beeldhouwkunst*. In hoofdstuk 7 schrijft Marijke Spies over *De 'maetzang' van Van Campen: de stem van de literatuur*.

Bijlage 1 bevat *Inventaris van de goederen, nagelaten door Willen van Campen (1661)*; Bijlage 2: *Levensbeschrijving van Jacob van Campen door Arnold Houbraken*. Tenslotte volgen Notën, Bibliografie, Summaries en Register (gedeeltelijk systematisch, gedeeltelijk alfabetisch; niet op plaatsnamen, deze zoeken men onder persoonsnamen en onderwerpen).

Een kleine opmerking: op p. 38, 2de kolom, bovenaan, wordt als bevelhebben van het keizerlijke leger dat in 1629 Amersfoort bezette *Raymond* graaf van Montecuculi genoemd. Dit is niet juist: deze bevelhebber was *Ernest* van Montecuculi. Diens neef Raymond (1609-1680), eveneens keizerlijk generaal, was later een van de beroemdste

veldheren van de 17de eeuw en een belangrijk miliair theoreticus. Hij vocht met succes tegen Turken en Zweden; in 1673 kwam hij onze Republiek te hulp tegen de Fransen. Het boek is prachtig en overvloedig geïllustreerd met reproducties van schilderijen en tekeningen van Van Campen en geestverwanten en afbeeldingen van gebouwen die aan hem worden toegeschreven (gedeeltelijk in kleur). Voorin bevindt zich een portretgravure van v.C. met eronder een lofdicht van L(odewijk) Meyer, bekend als vriend en aanhanger van Spinoza, aan wie wij de vele malen herdrukte en door archiefbezoekers nog altijd veelvuldig gebruikte 'Meyers Woordenschat' danken.

J.H.

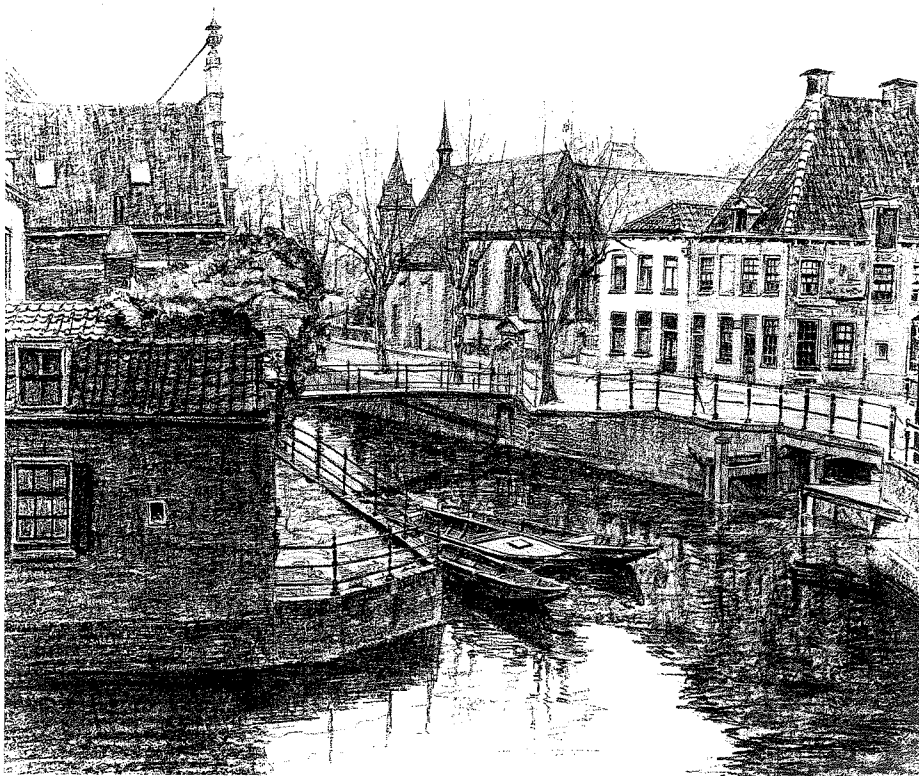
Raymond Bijen, *Bouwen met karakter. De Amersfoortse architecten W.H. Kam (1844-1925) en H. Kroes (1864-1952)* (Amersfoort 1997), 96 blz., geïll., f 24,95.

Recent onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat niet alleen de bekende coryfeeën die een eigen stijl schiepen voor de ontwikkeling van de bouwkunst van belang waren. Wellicht nog meer waren dat al die architecten die met lenigheid van geest voor elke bouwkundige opgave, uit het historisch arsenaal de stijl zochten die hun in het kader van die opgave het meest toepasselijk leek. Toepasselijk omdat de gekozen stijlelementen het beste het karakter van het gebouw tot uitdrukking brachten.

Deze architecten - in het vakjargon eclectici genoemd - zochten geen nieuwe stijl, maar openden wel onbewust de weg naar het pluriforme beeld van de hedendaagse architectuur. De studie van het werk van deze minder bekende - maar niet perse minder begaafde - architecten heeft daardoor aan belang gewonnen.

In de afgelopen jaren zijn er diverse publicaties verschenen over architectuur in Amersfoort. Daarin worden een overzicht geboden van de ruimtelijke ontwikkeling van de stad.

Nu ligt voor ons een uitgave gewijd aan twee architecten die rond de eeuwwisseling en in het begin van deze eeuw een belangrijk

Sara van Heukelom, Westsingel met links de gebouwen van Museum Flehite. Zwartkrijt tekening uit het begin van de 20ste eeuw.

stempel hebben gedruk top die ontwikkeling: W.H. Kam en H. Kroes.

Hun positie in de, hiervoor aangeduide, ontwikkeling van de bouwkunst wordt door Bijen aangegeven. Ook zij behoorden tot de grote groep eclectici die in de tweede helft van de 19de eeuw onze steden hebben vormgegeven.

Hun beider belang voor het ruimtelijke beeld van Amersfoort is groot. Kam realiseerde 110 gebouwen, waaronder bijvoorbeeld het voormalig gymnasium aan de Westsingel, en Kroes 177, waaronder het voormalige klooster van de Zusters van Onze Lieve Vrouw aan de Zuidsingel.

Deze gebouwen voegen zich niet alleen uitstekend in de stedelijke ruimte maar verrijken de omgeving met nieuwe articulatie, Het boek van Bijen geeft een duidelijk beeld van het werk en de betekenis van beide architecten.

Het wachten is nu op een publicatie over de architecten die in de periode tussen de twee wereldoorlogen hebben gewerkt. De periode van het Monumenten Inventarisatie Project zou daarmee zijn afgerond.

P. Wassink

Amersfoort zoals het was. Red.: B.G.J. Elias, R.M. Kemperink, M. van der Laan, Ph. Maarschalkerweerd en N. Schuylenburg. Zwolle, Waanders (in samenw. met Museum Flehite en Archiefdienst Amersfoort), cop. 1995-1997. 16 afl. (totaal 388 p.). ISBN (van de gehele serie) 90-400-0629-6. Prijs per afl.: f 7,95, linnen verzamelband: f 17,50.

Een eerdere uitgave van Uitgeverij

Waanders, op gelijke wijze als deze in afleveringen verschenen, *Ach Lieve Tijd: Amersfoort* (1986-1987, 14 afl., in totaal 340 p.) (zie de bespreking in Flehite, jrg. 19, nr. 3/4, dec. 1988, p. 56-59), omvatte de gehele geschiedenis van de stad vanaf de vroegste bekende tijd tot op heden. Deze nieuwe uitgave heeft slechts de stadsgeschiedenis in de 20ste eeuw tot onderwerp, maar dan uiteraard zeer uitvoerig, veel uitvoeriger dan de afleveringen van Ach Lieve Tijd waarin ook dezelfde periode ter sprake komt. Elke maand verscheen een aflevering van 24 bladzijden, zodat de serie in minder dan anderhalf jaar was voltooid. De serie is overvloedig gillustreerd met zwart-wit foto's en kleurenreproducties van schilderijen, in totaal bijna 1000 afbeeldingen. De 16 afleveringen werden geschreven door negen auteurs, waarvan twee door twee auteurs samen. Eén auteur leverde 6 afleveringen. Aflevering 1, getiteld *Een bewogen eeuw* en geschreven door de toenmalige gemeentearchivaris drs. Ph. Maarschalkerweerd, bevat een overzicht van het gehele tijdperk dat deze publicatie tot onderwerp heeft. Op de eerste bladzijde wijst burgemeester mr. A.H. Brouwer-Korf erop dat Amersfoort in 1900 een inwonertal van 18.920 had, dat middel jaren '90 is gegroeid tot 126.000, hetgeen uiteraard leidde tot een forse uitleg van de stad. Amersfoort, dat in de eerste helft van de 19de eeuw aan een slepende depressie onderhevig was en eerst in de tweede helft een lichte vooruitgang te zien gaf was dus in het begin van de 20ste eeuw en dus aan het begin van deze serie al enigszins in opkomst. Een belangrijke stimulans was, naast stations en spoorwegen, een aanzienlijke uitbreiding van het garnizoen, waarvoor enige kazernes

werden gebouwd en oefenterreinen ter beschikking gesteld. Hierop volgt een kort overzicht van het uiterlijk aanzien der stad en de veranderingen daarin, het verkeer, de markten enz. Voorts de sociale toestanden, de sloppenwijken, de sociale woningbouw, het vreemdelingenverkeer, de politieke verhoudingen, de verzuijing, die tenslotte het hele stedelijke leven doortrekt, de invloed van de Tweede Wereldoorlog en de Bezetting, de na-oorlogse woningnood en -bouw en de vele veranderingen die andere nieuwe ontwikkelingen met zich medebrachten, zoals de groei van de stad die o.a. tot aanhechting van Hoogland leidde. Hier worden dus allerlei aspecten van het stedelijke leven kort samengevat, die in de volgende afleveringen uitvoerig worden behandeld.

In aflevering 2, *Het verkeer*, geschreven door drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg, volgt dan een uitvoerige beschouwing over de ontwikkeling op dit gebied: de haven, de scheepvaart, de drie stationsgebouwen, de spoorlijnen, de paardentram, de komst van de fiets (loopjongen wordt 'fietsjongen'), tramdiensten, later vervangen door autobusdiensten, het binnenstadplan Huslage-Rooimans, enz., dit alles komt uitvoerig aan de orde.

Aflevering 3 heet *Aan het werk* en is van de hand van drs. M. Wens. Zoals de titel aanduidt handelt zij over de economische ontwikkeling van de stad, die in de 19de eeuw allerm minst floreerde, hetgeen tot grote werkloosheid en pauperisme leidde. De opbloei in de volgende eeuw bracht nieuwe bedrijven, zoals Pleines (zeep), Noack (conserven en vleeswaren), limonadefabriek De Muurhuizen, Eysink (rijwielen, auto's), Wolter en Dros (installatiebedrijf), Phoenix (bier), Pon (rijwielen, auto's), Soplá (sigaren), Erdal enz. Natuurlijk ging dit samen met de opkomst der arbeidersbeweging van diverse 'zuilen' en van de handelsmiddenstand. Amersfoort leed minder van de Crisis van 1929 en volgende jaren dan vele andere plaatsen doordat een aantal bestaansmiddelen minder conjunctuurgevoelig was, zoals overheidsdiensten, spoorwegen, garnizoen, bouwsector (Amersfoort als forensenstad!), kortom, wij hebben hier te doen met een overwegend 'dienstenstad', meer dan met

een industriestad, vooral na W.O. II wanneer gebrek aan vestigingsplaatsen ontstond. Tenslotte komen ter sprake de gevolgen van oorlog en bezetting 1940-1945 voor het economisch leven en de na-oorlogse ontwikkeling.

In aflevering 4 behandelt drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg de rol die de stad spelde in *De Eerste Wereldoorlog*: het herbergen van de talloze vluchtelingen, zowel burgers als militairen, uit het door de oorlog geteisterde België. Het onderbrengen hiervan, in kazernes en kampen, de verhouding tot de bevolking, die toen nog geen 25.000 zielen omvatte, die te maken kregen met 20.000 vreemdelingen. Ook komt het Belgenmonument ter sprake.

Hierna volgt aflevering 5, door drs. G.J.A. Raven, handelend over *Het stadsbestuur*. Veel aandacht krijgt (de bestuursperiode van) burgemeester H. Molendijk (1946-1961), de groeiende gemeentelijke diensten, gevolg van de uitbreiding der gemeentelijke overheidstaken, de stadsverlichting enz. De activiteiten van wethouder Noordewier op sociaal gebied worden uitvoerig vermeld; ik noem hier slechts de werkverschaffingsprojecten gedurende de Crisistijd in de jaren '30. Voorts worden besproken het gemeentebestuur tijdens de Duitse bezetting en de politieke verhoudingen na W.O. II. Niet minder dan Noordewier vóór de oorlog heeft wethouder Huslage zijn stempel gedrukt op een belangrijk tijdperk na de oorlog. Zijn doorbraakplannen van de binnenstad stuitten af op het verzet van een groot deel van de burgers. Eveneens ontmoeten de annexatie van Hoogland (1974) en het Centrumplan (tussen station en binnenstad) veel weerstand. Na Molendijk speelde wethouder Asselbergs een belangrijke rol in culturele aangelegenheden, men denke aan Amersfoort 'bescherm d stadsgezicht'.

Aflevering 6, *De groei van de stad*, is geschreven door drs. M.A. Cramer. Een betere auteur over dit onderwerp kan men zich niet denken. Uitvoerig wordt geschetst de verandering die de stad heeft ondergaan van de sloping van muren, wallen en poorten en de daarop volgende uitbreiding in het landerlijk gebied der gemeente, waarbij de groei van de stadswijken vóór en na W.O. II boei-

end wordt beschreven.

Leven en welzijn is het onderwerp van aflevering 7, wederom geschreven door drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg. Zij gaat over de welzijnszorg door kerkelijke en particuliere organisaties aan het begin van deze eeuw, in toenemende mate aangevuld en vervangen door gemeentelijke bemoeiing: drankbestrijding, gezondheidssituatie, kinder- en wezenzorg, bejaardenhuizen, Crisiscomité, Burgerlijk Armbestuur, in 1935 door Maatschappelijk Hulpbetoon vervangen en in 1953 opgevolgd door de Gemeentelijke Sociale Dienst; de gemeentelijke GG&GD werd in 1983 opgenomen in de regionale GGD Eemland. De Kruisverenigingen, het Centrale Werkvoorzieningschap Amersfoort, Zon en Schild, Zandbergen enz. komen aan de orde, te veel om volledig op te noemen.

Aflevering 8, *De Tweede Wereldoorlog*, is geschreven door J.L. Bloemhof, natuurlijk de aangewezen auteur daarvoor, daar hij reeds een zeer uitvoerige beschrijving in twee delen het licht deed zien over Amersfoort in de tijd van oorlog en bezetting (uitg. Bekking, 1990 vlg. j.; zie ook de bespr. in Flehite, jrg. 22, nr. 1 (maart 1992), p. 18-20). Alles wat er mede verband hiel, zoals de gebeurtenissen tijdens mobilisatie, oorlog en bezetting, de verdedigingswerken in het kader van de ook langs Amersfoort lopende Grebbelinie, de daarmee verband houdende afbraak van huizen in het schootsveld, zoals het fraaie Coelhorst, de evacuatie in mei 1940, de reden waarom de stad niet (volgens het oorspronkelijke plan) werd verdedigd en de oorzaak dat zij ook in de dagen, voorafgaand aan de Bevrijding, niet noemenswaardig onder oorlogshandelingen te lijden had. Natuurlijk komen de maatregelen tegen de joden aan de orde. Het verenigingsleven tijdens de Bezetting krijgt vervolgens aandacht. Natuurlijk eveneens het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA) aan de Appelweg te Leusden, de gedetineerden aldaar, het Verzet, de hongerwinter, de Bevrijding enz., geen aspect uit deze tijd ontbreekt.

Aflevering 9, *Het culturele leven*, wederom door drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg, laat allerlei culturele verenigingen en activiteiten

de revue passeren, waarbij ook de sociëteiten ter sprake komen. Voorts orkesten, zangkooren, toneelgezelschappen, feestzalen, theaters, bibliotheken en het Museum Flehite; alsmede plaatselijke beeldende kunstenaars, De Flint, het carillon, de Muziekschool en de bioscopen. Aflevering 10, *Het geloof*, door drs. Ph. Maarschalkerweerd en D.C.W. Steenbeek, beschrijft de plaatselijke kerkgenootschappen, die vrijwel alle aan bod komen. Het getal onkerkelijken stijgt in de behandelde periode van 0,2% tot 38%. In de laatste decennia kwamen er veel niet-christenen bij, hoofdzakelijk islamieten, terwijl het joodse bevolkingsgetal sedert W.O. II zeer is geslonken. Tegenstellingen, steeds minder tussen kerkgenootschappen dan wel binnen geestelijke stromingen doen zich gelden. Natuurlijk komen de christelijke organisaties aan de orde, alsook hun houding tegenover het nationaal-socialisme en gedurende de Bezetting. Het succes van de Gereformeerden-Vrijgemaakt ('art. 31') is ter plaatse opvallend. Hier groeide een 'kleine zuil' (combinatie van kerkgenootschap, politieke partij, onderwijs, radio/tv, pers, jeugdvereniging e.d.m.), terwijl elders juist de zuilentegenstellingen aanzienlijk verzwakten.

Aflevering 11, *De jeugd*, handelt uiteraard over het onderwijs, de schoolgebouwen (de Stadsarmenschool in de Koestraat is het eerste echte schoolgebouw ter plaatse!), de jeugdbeweging, wezen- en andere kinderverzorg, opvanghuizen voor ontspoorde jongeren enz. Ook hier treedt drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg als auteur op.

Aflevering 12, *Het vertier*; hierin vertelt drs. H.C. Gerritsen-Kloppenburg over allerlei ontspanningsvormen: feesten, kegelen, jaarmarkt, opgraving van de Kei en de Keifeesten, herdenkingen (inname van Den Briel 1572, Amersfoort 650 jaar stad in 1909, herstel van de onafhankelijkheid 1813 in 1913, inhuldiging en huwelijk van koningin Wilhelmina, resp. 1898 en 1901, oprichting van de Oranjevereniging (OVA) in 1905, 25-jarig jubileum Wilhelmina in 1923, 700 jaar stadsrecht, 1959. De belangstelling voor de Oranjeveesten nam in de jaren '20 af om in de tweede helft van de jaren '30 te her-

leven (huwelijk prinses Juliana, geboorte van Beatrix en Irene); na het aftreden van koningin Wilhelmina in 1948 verflauwde de belangstelling geleidelijk; vooral na ca. 1970 treden meer andere evenementen, zoals Keistadfeesten, Carnaval enz. op de voorgrond.

Aflevering 13 gaat over *De militairen* en is geschreven door lt.-kol. b.d. A. Rens. De gunstige ligging van de stad aan de spoorlijn en de oefenterreinen in de omgeving (Vlasakkers en Leusderheide) maakten dat zij, na reeds in 1839 als garnizoensplaats te zijn aangewezen, sedert ca. 1860 in toememende mate de verblijfplaats voor steeds grotere legereenheden werd. Dit leidde tot de bouw van omvangrijke kazernecomplexen (aan Flierbeek en Leusderweg), die een bron van levensonderhoud voor velen betekenden. Er volgt dan een beschrijving van het leven in de kazernes, de bewapening, de muziekcorpsen, de militaire tehuizen (natuurlijk naar de 'zuilen' georganiseerd), de wisselende garnizoenseenheden enz. Tenslotte worden de lotgevallen vóór, tijdens en na W.O. I en II verhaald (ook het Belgenmonument krijgt de nodige aandacht).

Aflevering 14, *Monumenten* kwam door samenwerking van twee bij uitstek deskundigen op dit gebied, C. van den Braber en drs. M.A. Cramer, tot stand. De lotgevallen van de stedelijke bouwwerken worden gevolgd: sloping van muren en poorten, restauratie van de Koppelpoort (op het nippertje aan sloping ontsnapt), de rol van de Vereniging Flehite, Van Rootselaar, Tromp van Holst en Croockewit als gangmakers van de restauraties van waardevolle gebouwen: het Kapelhuis, de Onze-Lieve-Vrouwetoren, de huisjes aan het Havik tegenover de straat naar Bloemendal, de Kamperbinnenpoort, kapel en mannenzaal van het St.-Pieters- en Bloklandsgasthuis, het Mandaathuis, de Grote Slok, de Plompetoren (het 'Latijntje'), Tinnenburg, de St.-Joriskerk, de St.-Aagtenkapel, het Observantenklooster en het oude stadhuis (Cohenhuis) aan de Westsingel, te veel om alles op te noemen. Een belangrijke rol speelden hierbij de architect-aannemer W. van Gent, inspecteur Bouwtoezicht Kapteijn en stadsarchitect

Zuiderhoek. In het jaar van de Monumentenwet, 1961, ontving burgemeester Molendijk de Heemschutprijs. Door toedoen van wethouder Asselbergs werd de Amersfoortse binnenstad tot 'beschermde stadsgeschiedenis' verklaard. Daarentegen gingen het stationsgebouw aan het Stationsplein van de spoorwegarchitect Margadant, het Slachthuiscomplex van architect Adriaans en enige kleine gebouwen verloren.

Aflevering 15, *De burenen*, door A.F.M. Reichgelt, handelt over de buurgemeenten van Amersfoort en de veranderingen die hun verhouding tot deze stad in de loop van de 20ste eeuw heeft ondergaan. Zo krijgt de tegenstelling stad-platteland steeds minder betekenis. Er volgt een diepgaande beschrijving van deze veranderingen. Marktplaats voor de omgeving blijft Amersfoort. De invloed van de afsluiting der Zuiderzee (1932) en de aanleg van het Vallekanaal wordt voornamelijk in verband met het dringende probleem van de afwatering der Gelderse Vallei besproken. Ook de grote watersnood van 1916 krijgt de nodige aandacht. Onder de ter sprake komende onderwerpen noem ik verder slechts de Pyramide van Austerlitz, waarover de auteur reeds eerder gepubliceerde; zij werd in 1894 gerestaureerd op initiatief van de secretaris van de vereniging Flehite O.G.H. Heldring; het Soester Natuurbad, evenals het Vallekanaal (tevens werkverschaffingsproject; het paleis Soestdijk; het vliegveld Soesterberg; het 'Kersenlijntje' Amersfoort-Kesteren (thans 'Ponlijntje'); de regionale tram- en busdiensten; de grenswijzigingen met Leusden en Soest (Isselt); de instelling van het Gewest Eemland; allerlei moeilijkheden met buurgemeenten.

Aflevering 16 heet *Stad en Verleden* en is geschreven door een van de redacteurs, drs. B.G.J. Elias. Het gaat hier over stadshistorische activiteiten, in de eerste plaats natuurlijk de vereniging en het museum Flehite. Het begin hiervan was de opgraving op de Leusderheide (later deel van het landgoed Den Treek), door de gewezen kapelaan, stadshistoricus en (later) waarnemend gemeentearchivaris W.F.N. van Rootselaar, A.M. Kolléwijn, leraar geschiedenis aan de HBS, oprichter van het Tijdschrift voor

Het glas-in-lood-raam, dat Willem van Dam tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de koekfabriek van Meursing aan het Smallepad maakte.

Geschiedenis en Aardrijkskunde (later alleen TVG), A.A.J. van Rossum, geestelijke en redacteur van het Tijdschrift voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, en C.A. Nairac, burgemeester van Barneveld en amateur-oudheidkundige. Bij deze gelegenheid werden opgravingen verricht op een prehistorische grafheuvel. In 1978 werd deze gebeurtenis herdacht door restauratie van een dergelijke grafheuvel, waarvan de grote foto op p. 367 van deze aflevering getuigt. De verdere lotgevallen van de Oudheidkundige Verneiging Flehite (opgericht 1882) en haar verzamelingen, die aanvankelijk in en naast het stadhuis aan de Westsingel, later (1903) in het eigen gebouw aan de Breestraat werden bewaard, de activiteiten van Flehite, o.a. opgraving en plaatsing van de Amersfoortse Kei (1903) en plaatsing van het borstbeeld van Oldenbarnevelt aan het Stationsplein (1911), worden hierna vermeld. Verder komen ter sprake de activiteiten van D.H. Huygen voor

het Museum Flehite, van burgemeester Molendijk voor het culturele leven ter plaatse, het Gemeentearchief, de zeer actieve Archeologische Werkgroep van Flehite, later onderdeel van de Archeologische Werkgroep Nederland, afd. Vallei en Eemland, de opgravingen in en de restauratie van het voormalige Observantenklooster. Ook worden vermeld de benoeming van een stadsarcheoloog, drs. Monique Krauwer, en de grote verdiensten van het echtpaar Van Hoorn-Koster voor het plaatselijk onderzoek van monumenten en oude huizen. Een algemeen *Trefwoordenregister* (zaak- en persoonsnamen), vervaardigd door mevr. A. Witte, omvat alle afleveringen, doch geeft slechts een verwijzing naar de doorlopende paginering en vermeldt niet het afleveringsnummer. Achterin bevindt zich ook nog een zeer geknopte literatuurlijst in de volgorde der afleveringen.

Het werk is feilloos afgedrukt. De volgende opmerkingen betreffen slechts enkele onjuistheden. Afl. 1, p. 9, bijschrift foto bovenaan: de mededeling omtrent de plaats waar zich de fotograaf tijdens het fotograferen bevond, vereist wel enige toelichting en een correctie. In het begin van deze eeuw toen deze foto gemaakt is, heette de huidige Vlasakkerweg, samen met de zijstraat die liep naar de Soester Straatweg (thans Snouckaertlaan), thans Korte Bergstraat geheten, in haar geheel Korte Bergstraat. De naam Vlasakkerweg droeg toen de weg die tegenwoordig Berkenweg heet, aan de andere zijde van de spoorlijn naar Kesteren-Nijmegen (thans 'Ponlijntje' genoemd). De Korte Bergstraat (thans Vlasakkerweg), die tegenwoordig tegenover de Bergstraat de Utrechtseweg bereikt, mondde toen dicht bij de binnenstad aldaar uit. Thans is er inderdaad een 'kruispunt', toen was echter hiervan geen sprake. Het gebruik van de huidige namen van de Vlasakkerweg en de Korte Bergstraat in het onderschrift is nogal verwarrend: de fotograaf zou toen niet hebben gestaan 'met zijn rug naar de Korte Bergstraat op de hoek met de Vlasakkerweg', maar op de Utrechtseweg, op de plaats waar de Korte Bergstraat (thans Vl.weg) (rechts) uitmondde op de

Utrechtseweg. Op de hoek van de (huidige) Vlasakkerweg met de (huidige) Korte Bergstraat zou het onmogelijk zijn geweest om de R.K. Begraafplaats op de foto te krijgen.

Afl. 2, p. 35-36: het 'Beukenlaantje' (later: 'Laantje') bevond zich niet aan de binnestadzijde van de Beek, dus langs Amicitia, doch aan de overkant van de Beek (thans ventweg van de Stadsring). Dit is een misverstand dat ik meer heb aangetroffen. Men dacht dan kennelijk dat het pad dat in het parkje vóór het gebouw Amicitia en de muziektent langsliep, het 'Laantje' werd genoemd.

Afl. 2, p. 46: Het Postkantoor aan de Stadsring is inmiddels afgebroken. Afl. 7, p. 163: 'Het Liefdehuis St. Joseph aan de Westsingel.' Bedoeld wordt kennelijk: Weverssingel.

Afl. 10, p. 232, afb. boven, onderschrift: 'Retraitehuis'. Gewoonlijk schreef men toen: Retraitenhuis. Afl. 11, p. 255, bijschrift afb. midden: burgemeester Van Randwijck zou als presidentcurator van het Stedelijk Gymnasium bij de ingebruikneming van het nieuwe gebouw aan de Groen van Prinstererlaan in 1933 het oude gebouw aan de Westsingel (naast het stadhuis) plechtig hebben gesloten. Het gymnasium was echter al in 1923 naar het voormalige HBS-gebouw aan de Beek (nu de Stadsring) verhuisd. Had men het oude gebouw aan de Westsingel nog tot 1933 in gebruik? In geoemd jaar vestigde zich aldaar de GG&GD (zie afl. 7, p. 155).

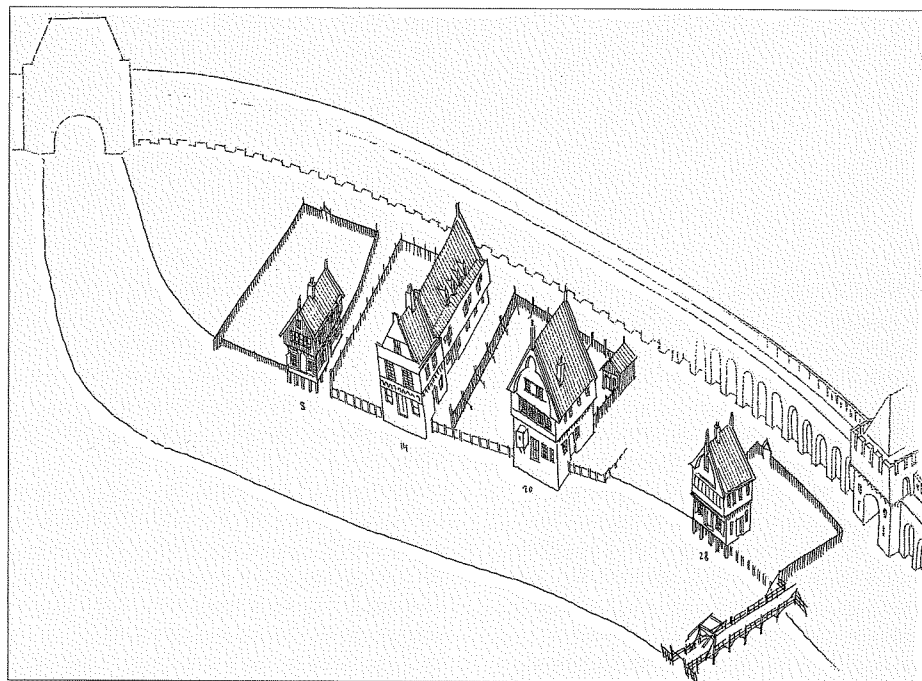
Afl. 12, p. 275, rechterkolom onderaan: 'koning', lees koningin. Afl. 15, p. 348, kol.links: het Flehitelid P.J. Frederiks (van Cleeff) was eigenaar en redacteur van de Amersfoortse Courant. Afl. 16, p. 367, vgl. p. 368: 'kapelaan Van Rootselaar'. Van R. was toen geen kapelaan meer, zoals hij elders in verschillende plaatsen was geweest, doch hij fungeerde nog wel als assistent in de kerk te Leusden, volgens deze publicatie ook in de St.-Franciscus Xaveriuskerk aan het Zand. Wij kunnen meer dan tevreden zijn met de beide, prachtig geïllustreerde series.

J.H.

Op de omslag van het blad Oud-Utrecht, jrg. 69, nr. 1 (jan./febr. 1996) is afgebeeld een schilderij van Hendrik Jan Wolter, die veel in Amersfoort heeft gewerkt, voorstellende gastelingen van het St.-Pieters- en Bloklandsgasthuis, dat zich thans in Museum Flehite bevindt. De directeur van dit museum, drs. B.G.J. Elias, geeft op p. 16 een korte toelichting over de schilder, het schilderij (uit 1899) en de geschiedenis van het gasthuis, waarvan de overgebleven Mannenzaal en de kapel thans onder het beheer van genoemd museum staan. In de Boekenschouw wordt op p. 14 door de redacteur B. van den Hove van Genderen besproken het boek *Nering en vermaak, de opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*, dat voor een deel door de beide redacteurs Monique Krauwer en Francien Snieder is geschreven.

In de reeks *Kadastrale atlas provincie Utrecht* verscheen reeds *Renswoude in 1832, grondgebied en grondeigendom*, door D.T. Koen en E.J. Wolleswinkel (Utrecht/ Renswoude, Werkgr. Kad. Atl. prov. U./Hist. Ver. Oud-Rensw., 1995, prijs f39,50). In dit nummer van Oud-Utrecht, p. 18-19, is een voortreffelijke uiteenzetting van doel, opzet en karakter van deze monumentale uitgave verschenen.

Nadat reeds in het Heemschut-nummer van maart 1986 was geschreven over de fraaie wandschilderingen die waren ontdekt achter de haveloze wandbekleding en de verflagen tijdens de restauratie van de buitenplaats Groeneveld te Baarn (thans Bosbouwmuseum) door architectenbureau Van Hoogevest te Amersfoort en aannemer B.V. Woudenberg te Ameide, staat in het nummer van jrg. 73, no. 1 (febr. 1996), p. 26-30, onder de titel *De raadsels van Groeneveld*, door M.G. Wagenaar Hummelinck, een interessant verhaal over de tot dusver onbekende kunstenaar van genoemde landschappen en portretten. Het schilderwerk uit de 18de eeuw was blijkens de ontcijfering van een gedeeltelijk verloren handtekening van de hand van Hieronymus Lapis (1723-1798), een Venetiaan die wegens het geloof was uitgeweken en in

Impressie van de noordzijde van het Havik in het begin van de 14de eeuw

Delft, Rotterdam en Den Haag werkzaam was. Voorts handelt dit artikel over de achtereenvolgende bewoners van Groeneveld en het onzekere (18de-eeuwse) jaartal dat onder de fragmenthandtekening is aangebracht. Ondanks de nieuwe vondsten moeten nog wat 'raadsels' worden opgelost! Van deze problemen geeft de auteur een boeiend overzicht.

De nieuwsbrief Stichting Vrienden van de Sint Joriskerk van november 1996 vermeldt het gereedkomen van het *Nieuw Predikantenbord* in genoemde kerk, als aanvulling van de enige jaren geleden gerestaureerde *Naamlijst van de predikanten... sedert de Reformatie*, waarover wij reeds berichtten in een vorige Kroniek. Voor dit nieuwe predikantenbord ontving de Stichting destijds enige giften. Verder wordt melding gemaakt van het heuglijke feit dat het schilderij van *Jacob van Campen, Het Laatste Oordeel*, door de gemeente in bruikleen is gegeven aan de St.-Joriskerk. Dit schilderstuk was oorspronkelijk bestemd voor de schepenzaal in het (door Van Campen ontworpen) nieuwe stadhuis op de Dam te Amsterdam, thans paleis, maar werd voor dit doel niet geschikt geacht, waarop Van Campen het aan de stad Amersfoort, waar hij op Randenbroek woonde, legateerde. Het werk heeft onder andere gehangen in de Mannenzaal van het St.-Pieters- en Bloklandsgasthuis en in de St.-Rochuskerk van de Armen de Poth.

De administrateur van de Stichting, J.C. van Drie, geeft voorts een uitvoerig verslag over de plaatsing van een nieuwe ketel voor de verwarmingsinstallatie in de kerk, als gevolg waarvan de oude olie-installatie, in de jaren zestig door de Wolter en Dros Groep geplaatst, door gas als energiebron werd vervangen. De nieuwe installatie werd geleverd door Schreuder-Ruitenbeek b.v. te Amersfoort. De eerste verwarming van de kerk vond plaats in 1935. Voordien moesten de kerkgangers zich bij koud weer behelpen met door de kerk verhuurde stoven met een gloeiend kooltje. Vele andere interessante bijzonderheden worden door de auteur vermeld. Men kan zich als donateur van de Stichting opgeven Stephensonstraat 45, 3817 JA Amersfoort, telefoon (033) 4619018, post-giro 572707, Rabobank 38.22.56.301.

In Heemschut, nr. 2 van jrg. 73 (april 1996), voor een groot deel gewijd aan industrieel erfgoed, wordt op p. 8-9 door Math Berkers geschreven over *Het Pompstation Soestduinen*. De betekenis van deze waterleiding, die uit 1883 stamt (het huidige gebouw is echter van 1902) wordt door de auteur geschetst en tevens wordt de vraag beantwoord: waarom is de ligging zo gunstig? Het pompstation, dat de stad Utrecht van water moest voorzien, behoorde oorspronkelijk aan de Utrechtsche Waterleidingmaatschappij, doch thans wordt het geëxploiteerd door het Waterleidingsbedrijf Midden-Nederland.

Daarop volgt een gedetailleerde beschrijving van het bouwwerk. Op het voorplat van dit nummer staat de voorgevel van het kantoorgebouw van het bedrijf afgebeeld.

De Amersfoortse Courant van 18 december 1996 (bijvoegsel Regio) vermeldt de vondst van een eeuwenoude *stookplaats* tijdens werkzaamheden aan de Kamp te Amersfoort. Volgens stadsarcheologe F. Snieder is dit het mooiste exemplaar dat in deze gemeente is aangetroffen. De stookplaats blijft bij nieuwbouw ter plaatse behouden door middel van een glasplaat in de vloer. De stookplaats moet in de 15de of 16de eeuw zijn aangelegd (in kleine brouwerij?).

In Oud-Utrecht, jrg. 69, nr. 3 (mei/juni 1996), p. 68, wordt melding gemaakt van een Nieuwsbrief van de Nederlandse Genealogische Vereniging, afdeling Amersfoort, bevattende een onderzoek naar *Utrechtse namen*, zulks op basis van de volkstelling van 1947. De resultaten van dit onderzoek zijn voor de kennis van samenstelling en herkomst van de bevolking van grote waarde.

In het tijdschrift Het Ouwe Renswou, nr. 25, wordt door E. Wolleswinkel besproken het *Kookboek van Margreta Isabella Pauw*, de vrouw van Jan van Beeck, in de zomer woonachtig op de buitenplaats Engelaer te Renswoude in de 18de eeuw.

In december 1995 werd te Hoogland een eigen historische vereniging opgericht, die in 1996 al meer dan 80 leden telde. Deze vereniging geeft een periodiek *De Bewaarsman* uit. W. de Ridder geeft een toelichting op deze naam: de functie van de 'bewaarsman' was: hoeder van de koeien van ver van hun weide wonende boeren.

Het STAA-nummer 7 (december 1996) is, onder redactie van Francien Snieder, geheel gewijd aan *De noord-oever van het Havik*, in het bijzonder de panden 8, 10, 12, 14. Auteurs zijn: Gideon Boekenoogen (archiefonderzoek panden 8-14 en het Havik in het algemeen), Cor van den Braber (bouwhistorie), Gerard van Haaff (archeologie, bou-

whistorie, i.h.b. pand nr. 20, en Havik algemeen). Begonnen wordt met verklaring van de naam 'Havik' en de betekenis die deze plaats voor het oudste verkeer te water en te land moet hebben gehad. De opvatting van Beelaerts van Blokland en Halbertsma dat het Havik van oorsprong een natuurlijk water is, wordt door opgravingen ter plaatse bevestigd. Vervolgens wordt een uitvoerige beschouwing gegeven over de betekenis van dit water voor de stadsvorming in de 13de en 14de eeuw. Het volgende hoofdstuk gaat dan ook over de vroegste bewoning van het Havik, waarvan geen sporen uit de 12de eeuw werden aangetroffen, wel echter uit de 13de, t.w. ter plaatse van Havik 14 en 20. Misschien liggen onder de vloeren van de steenhuizen uit later tijd nog overblijfsels van houten woningen. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de panden 12 en 20, stammend uit ca. 1300, die veel interessante overblijfsels uit de 13de eeuw verbergen. Vermoedelijk hebben zij aan het water gelegen, dat toen veel breder was dan het huidige Havik, zodat goederen rechtstreeks vanuit schepen in de pakhuizen konden worden overgeladen. Dit geldt ook voor nr. 28. Deze gebouwen liggen dwars op het water, in tegenstelling tot de oppverige, latere huizen aan het Havik-noordzijde. De kade aan het Havik, dat hierdoor smaller werd dan tevoren, schijnt uit de 15de, misschien begin 16de eeuw afkomstig te zijn. De huizen stonden er al voordat sprake was van een rooijlijn. Zeer boeiend is de gedetailleerde beschrijving van wat het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verraaft over de bouwgeschiedenis van de huizen 14 en 20. Tenslotte wordt vermeld wat archiefonderzoek opleverde over de desbetreffende huizen en hun bewoners. Opvallend is dat in sommige gebouwen het timmerbedrijf werd uitgeoefend; in nr. 20 vanaf 1585 tot in de 19de eeuw door de timmerliedenfamilie Van Lockhorst. Dit kan wijzen op aanvoer van hout via het Havik, dat dan werd opgeslagen in de aanvankelijk lege ruimten tussen de vrijstaande huizen.

Bijzonder mooi is de grafische vormgeving door Margreet van Es en de druk van Drukkerij Stampij. De duidelijke en verhel-

derende illustraties van de gemeentelijke Sectie Archeologie, het Bureau Monumentenzorg, Gideon Boekenoogen, Gerard van Haaff en Van Hoogevest Architecten BV, die mede de uitgave mogelijk maakte, verhogen in grote mate de leesbaarheid van deze verhandeling. Een kostbare aanwinst voor de kennis der wording van een belangrijk oud stadsdeel.

In Stichts Historisch Contact, nr. 18 (Winter 1997), p. 2-3, bevindt zich een kort maar zeer helder overzicht van *Het Kadaster*, door P.T.M. van Hezik, M.W.J. Soesbergen en H.P. Deys. Eerst wordt besproken het Register van Eigendomsovergang, daarna Kadasters en Openbare Registers, hun beschikbaarheid, de Kadastrale Kaarten, Kadastrale Registers, Kadastrale Legger en de Registers van Inschrijving en Overschrijving. Het behoeft wel niet te worden gezegd dat deze bescheiden een onschatbare bron voor de kennis der geschiedenis van het grondbezit c.a. vormen. Op p. 4-5 wordt vervolgens aandacht gewijd aan de *Werkgroep Kadastrale Atlas Utrecht*, bestaande uit H.P. Deys (namens S.S.G.), E.S.C. Erkelens-Buttinger (Archiefinspectie), G.J. van Groningen (KADOR = Kadaster), H.L.Ph. Leeuwenberg (Rijksarchief Utrecht) en A. Pietersma (SPCU = Stichting Publicatie Oud-Utrecht). Daarna wordt de Kadastrale Atlas omschreven, de bekostiging van de onderneming door de betrokken gemeenten, terwijl de menskracht wordt geleverd door de plaatselijke historische verenigingen. De betekenis voor de onderzoeker, ontstaan en bloei van de woonplaats, de ontwikkelingen van het landschap, de eigendomsverhoudingen, de geschiedenis van de huizen, monumenten, bedrijven enz. worden geschetst. De atlanten van Renswoude, Zeist, Woerden, Leusden, Utrecht, Doorn, Woudenberg en Rhenen zijn reeds verschenen of in de maak.

Informatie over de Atlas kan men krijgen van de coördinator D.J. Weimer, die men kan bereiken op het Archief Utrecht, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, tel. 030-2866611. Over het Kadaster: M.W.J. Soesbergen, hoofd Vastgoedinformatie, tel.

030-2529496, Kadaster Utrecht, Herculesplein 333, postbus 85001, 3508 AA Utrecht. Over het archief van de Hypotheekbewaarder: Archief Utrecht, studiezaal, Alexander Numankade 201, 3572 KW Utrecht, tel. 030-2866611.

Pieter 't Hart, hoogleraar Utrecht Studies (p. 6-7) bevat een vraaggesprek door Y.R. Ezendam met de pas benoemde bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht over de inhoud en doelstelling van de nieuwe functie van deze bekende en verdienstelijke historicus. Hiervan wordt een uitvoerige uiteenzetting gegeven.

De enige tijd geleden benoemde provinciaal archeoloog S.G. van Dockum heeft al weer afscheid moeten nemen van deze functie wegens haar benoeming tot hoofd van de sector Behoud van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort. Er is dus plaats voor *Een nieuwe provinciaal archeoloog*. Dit werd Jeroen ter Brugge, tevoren gemeentelijk archeoloog te Vlaardingen, aan wie de scheidende functionaris een informatief artikeltje wijdt.

Dit nummer maakt op p. 8 melding van het derde deel van *Utrechtse biografieën*, een project van de Gemeentelijke Archiefdienst en de Vereniging Oud-Utrecht. Uitgave: Boom Broese Kemink en de SPOU (ISBN 90-5352-183-6). Prijs f25,-.

Verschenen is ter gelegenheid van het jubileum van Harmoniegezelschap Aurora in Driebergen-Rijsenburg: *Met de muziek voorop... een tocht door honderd jaar geschiedenis van Driebergen-Rijsenburg onder muzikale begeleiding van Aurora*, door Dick Steenwijk (ISBN 90-5064-077-X).

Aart de Groot en Paul Peucker (red.), *De Zeister Broedergemeente 1746-1996, bijdragen tot de geschiedenis van de Herrnhutters in Nederland*, verscheen, zoals de titel reeds aangeeft, ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van dit godsdienstig genootschap. Uitgave: Walburg Pers, Zutphen, 1996 (ISBN 90-6011-973-8). Prijs f49,50.

Utrechtse bedrijven in historisch perspectief, onderzoek gids naar bedrijfsarchieven tot 1949 (ISBN 90-74391-01-X), prijs f 17,50, is een gemeenschappelijke uitgave van het Rijksarchief in Utrecht en het Nederlands Economisch-Historisch Archief te Amsterdam. Hierin worden vermeld de belangrijkste bedrijven, die vóór 1940 in de provincie Utrecht waren gevestigd. In deel 2 van de reeks Kadastrale Atlassen provincie Utrecht is verschenen: *Zeist in 1832, grondgebruik en eigendom* (102 p., met afzonderlijke kaartenmap, ISBN 90-75602-02-2). De prijs is f 39,50. Het gaat hier om de bewerking van de oudste serie gedetailleerde kaarten, de minuutplannen, die het Kadaster in 1832 van het grondgebied van alle Utrechtse gemeenten vervaardigde.

Een *Oproep* in Stichts Historisch Contact nr. 18 (Winter 1997), p. 11, heeft betrekking op *streekdialekten* in de provincie Utrecht. Ter bevordering van de kennis daarvan worden geïnteresseerden in dat onderwerp opgeroepen, contact op te nemen met de heer B.J. Martens van Vliet van het Correspondentschap Utrechtse Dialecten, Nieuwegracht 82, 3512 LW Utrecht, tel. 030-2319437.

SSG 5 jaar: de Stichting Stichtse Geschiedenis, opgericht november 1991, uitgeefster van de Nieuwsbrief, vierde in 1996 haar eerste lustrum. Dit was aanleiding om op p. 11 nog eens uitvoerig haar activiteiten in de afgelopen 5 jaar op te sommen. Bij deze activiteiten speelde de medewerking van diverse lokale en thematische historische verenigingen een belangrijk rol: begraafplaatsen, biografieën, monumentennetwerk, industrieel erfgoed, cursussen plaatselijke geschiedenis, orale historie, historische artikelen, genealogie, archiefbronnen, lezingen, nieuwsbrieven (18 in 5 jaar), deelname aan Federatie Cultureel Erfgoed, samen met de Stichting De Utrechtse Molens, Boerderijstichting Utrecht, Stichting Utrechtse Kastelen, Stichting Monumentenwacht Utrecht enz. In de Amersfoortse Courant van 13 februari 1997 schrijft Maria Geluk over het landgoed *Stoutenburg*, eertijds gelegen in de gelijkna-

J. Berkhout, De Groenmarkt met de St. Joriskerk omstreeks het midden van de 19de eeuw. Het lage gebouwtje links was oorspronkelijk de middeleeuwse sacristie van de kerk.

mige gemeente, thans vallende onder Leusden. Het 'kasteel' is niet het oude gebouw dat gedeeltelijk uit de Middeleeuwen stamde. Dit middeleeuwse huis is niet bewaard gebleven. Een 17de-eeuwse afbeelding hiervan vindt men bijvoorbeeld in *Amersfoort in prent*, p. 16, met gelijktijdige ondertitel 'Stoutenburg in Eemlant'. Het oude slot is bekend als allodiale bezitting van de heren van Amersfoort (sinds 1259 leengoed van het bisdom Utrecht). Het huidige, kasteelachtige gebouw met het (inmiddels sterk ingekrompen) park verworven door het Nederlandse Provinciaal van de Orde der Franciscanen te Utrecht. Toen er te weinig monniken overbleven om een kloostergemeenschap te kunnen vormen verhuurde deze instelling het gebouw c.a. als verblijfplaats van een Oecumenische Gemeenschap, d.w.z. een leefgemeenschap van leken in de geest van Franciscus van Assisi, die streeft naar het behouden van de natuur en het leiden van een sobere en gezonde levenswijze. In 1997 werd het huis met het park door het Provinciaal verkocht aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, die het voorlopig eveneens aan de genoemde Gemeenschap verhuurt. Het courantenartikel geeft daarbij een beschrijving van de fraaie natuur.

In de nieuwsbrief van de Stichting Vrienden van de Sint Joriskerk van maart 1997 schrijft D.C.W. Steenbeek, onder de titel '*Een schromelijk vandalisme*', een stukje over de kosterswoning, gebouwd tegen de St.-Joriskerk in de 15de eeuw als sacristie, later gebruikt als Librije (bibliotheek van het St.-Joriskapittel, vervolgens stadsbibliotheek) en tenslotte bestemd tot woning van de koster. In 1904 wees de arts H. Morren in een brief aan de Kerkvoogdij op de hoge vochtigheidsgraad van dit huis en de schadelijke invloed hiervan op de gezondheidstoestand van koster Adriaans en zijn gezin. Het protest van dr. Jan Kalf (de latere directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg), waaraan de titel van dit artikel is ontleend, kon de afbraak van het huis niet verhinderen. Op de plaats van het gesloopte gebouw werd in 1949 het Kerkelijk Bureau van de Nederlandse Hervormde Gemeente gevestigd. Als kosterswoning diende voortaan de bovenverdieping van de in 1860 gebouwde Consistorie aan de Zevenhuizen. Van de oude kosterswoning is helaas geen andere afbeelding overgeleverd dan de zijgevel op een 19de-eeuws schilderij en een oude prentbriefkaart van de Groenmarkt.

J.H.

Kamerbeek

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog...

vanGeet

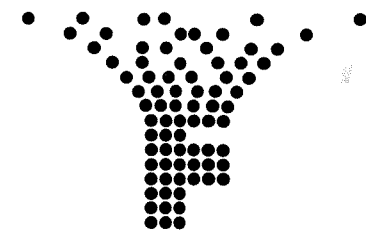
ontwerpt en installeert

Van Geet Installaties B.V.

* Elektrotechniek
* Werktuigbouwkunde
* Onderhoud en Service

Hardwareweg 7
Postbus 352
3800 AJ Amersfoort

Telefoon: 033 - 4559911

Cadeaus uit Flehite

Boeken

Amersfoortse sociëteiten	f 24,50
Toren door de tijd	f 29,90
De Sint-Joriskerk te Amersfoort	f 29,90
Randenbroek	f 14,95
Rommelenburg herontdekt	f 7,50
Bouwen met karakter	f 24,95

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender (1760) met Amersfoortse stadsgezichten	
Per stuk	f 30,00

Diversen

Oude Flehite agenda's	
per stuk	f 1,00